

ספר עשרים.

מדרש התלמוד בספר תחלת אלף הששי, הפהלוסופיא והקבלה, רבי שלמה בן אדרת
וזמנו, קאנים ומתנגדים, תלמידי הרשב"א וכל הדור ההוא, רבנו אשר האשכנזי בספרד

פרק ראשון

מדרש התלמוד בספר תחלת אלף הששי

אחרי תם פרק זמן הנאונים פתחה חכמת ישראל בספרד לכל צדריה. מנפן
תורת בבל גפנה, אשכולותיה הבשילו ענבים בדבש למתוק, ויינה כיין הלבנון משמח
אלהים ואדם, שם נסו רבים לחתום תורה בלמודיה, כל גדולי חכמי ספרד בקשו בכל
מאמצי כחם להפשיט מתורת התלמוד את הפלפול ולהציג את ההלכה ברורה כפי אשר
היא דרושה אל החיים, להודיע את הדרך ילך בה היהודי ואת המעשה אשר יעשה.
כי הבינו אל נכון כי אין הכלית התלמוד כי אם להביא לירי מעשה. וכל אשר בו
המשא והמתן והפלפולים אינם התכלית עצמה כי אם האמצעים להביא אליה. ולרוב
הם הציצים והפרחים שעשו לתורה, כבר לפנים בכבל היו רבים אשר אמרו מה לנו
ולקושיות התלמוד ופלפוליו? אנחנו רוצים ההלכה פסיקה לרעת מה יעשה בישראל,
ונם היו מחכמי בבל הגדולים אשר געתו לבקשה הזאת ועשי הלכות קצובות שונות
כמו הלכות גדולות ופסיקות. בתחילת המאה התשיעית לאלף החמישי, כאשר גדלה
והצליחה דרישת התורה בספרד גם אז היה זה הדרך הקצר והברור אם הדרך לרורשים.
יש אשר עשו קבצי הלכות ענין ענין לברו מן הענינים הנדרשים לחיים הדתיים,
סמין הזה היו רבים ונכבדים. כמו: הלכתא גברתא לרבי שמואל הנגיד מקורטבה,
וספר הלכות אשר עשה רבי יצחק בן יהודה אבן גיאית, וספר העתים שחבר הנשיא
ר' יהודה בן ברנולי אלברגלוני, וכיוצא באלה עוד ספרי הלכות אחרים בני הזמן
ההוא, ויש אשר קבצו בספר כל תורות חכמי התלמוד, אשר הן הלכה ומורה למעשה,
בצורת התלמוד עצמו כמו: הלכות רבנו יצחק אלפסי. כלם ברו להם אלה הדרכים
כי היו דרושים לחפצי זמנם. ועל כן כצאת ספר האלפסי לאור, כלם ראו בן תמהו
ונחשב להם כנואל מטורח הפלפולים. ואף בעבור זה השתדלו כמה חכמים גדולים
בדורות ההם לזרז ולהברר הלכות האלפסי ולהשלימן למען לא תחסר כל בהן.
בהשתדלות הזאת התעלו מאד חכמי פריבונצה. אחד מחכמי בדרשי ר' משולם בן משה
בחיברו "ההשלמה" משלים הלכות הר"ף פעם להוסיף עליהן, ופעם להצדיקו נגד
משיגיו (ד"ר ודורשיו ח"ד צד 289) ויש אשר פרשו דבריו כמו רבי יונתן הכהן מלונזיל
ורבי יצחק בן אבא מארי בעל ספר העטור (שם 286), ויש אשר עשו עליו
השגות, כמו רבי אפרים תלמידו ורבי זרחיה הלוי בעל המאור, ור' אברהם בן דוד
ספסקירו. ואין בזה כל ספק כי גם המשלימים גם המבארים וגם המשיגים לא כוונו
להטיל סומים בספר ההלכות ולהקטינו כי אם מחשבה טובה צרפ עם מעשירם יען
כי היה חפצם בו והכירו תועלתו וגדולת המעשה אשר עשה על כן נדבו לו כח
מעשיהם לנקותו מכל משנה קטן.

התשיקה לקצר את התלמוד באה עד מרום קצה על ירי הרב רבנו משה בן
מיימון (דור ח"ה).

מיימון. קנאת אמת יקרה בקרבו והחפץ לפלם נתיבותיו היה כל חיי החוץ. הוא שם על לבו „לקבץ על יד כל דיני ישראל בהלכה ברורה נבדלת מן המחלקת ובחפלת האריכות והפלפולים". ואמר מפורש לוא היה אפשר לשים התלמוד בפרק אחד לא הייתי משים אותו בשני פרקים (מאמר תחית המהים). הרמב"ם אשר כל דרכיו מישישים ואין בהם נפתל ועקש באמת ובתמים אמר הדברים שבלבו, למה ולאיוה הכלית אסף כל דיני התורה שבעל פה בקצרה ובשפה ברורה ולא שעה אל הרוננים אשר רע עליהם קצורו. לא הסתיר מחשבתו מפני כל והודיע כי כל חפצו באספתו להרחיק כל הדברים אשר לדעת ההלכה הברורה הם אך למותר כי מה יסכון ויכוח החכמים ופלפולם בקושיות ופרזקים למבקשים לדעת את המעשה אשר יעשו. ולא לבד כי היו בעיניו למותר כי אם חשבם אך לסחור. לדעתו הפלפולים הם אכזר זמן (אגרת הרמב"ם לר"י עקנין) הוא הבין בלבבו כי ידיעת הסבוקש מן הדת למען יוכה היהודי את ארחו למצוא את המעשה "כמצית התורה לא תישג על פי החקירה והעיון בתלמוד על נקלה לפי שדרכו עמוקה עד מאד אשר לא רבים יחכמו לבא עד תכונתו. גם מעשה ידי הגאונים פירושיהם תשובותיהם והלכותיהם לא השפיקו לו לתכלית אשר רצה בה. מפני שבזמנו לא הבינו עוד על ברים. וגם החכמים עצמם לא היו נאותים ללמדנו דעת כל דין ודין. כל אלה הבחינות העירוהו לחבר חבור מכל הדברים המתבררים מתוך ספרי התורה שבעל פה עד שתהיה זאת התורה סדורה בפי הכל בלא קושיא ובלא פרוק ובלא קחלוקת, ולא יהיה צריך הסורה הלכה לעצמו חבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל אלא יהיה הכל ערוך לפניו בחבור הזה. החבור הגדול והנפלא הזה מדי צאתו לאור עשה רושם בכל ארצות מושבות היהודים וכל הלכות דורשים אותו יחד. אף כי לא חסרו לו מנגדים ומקנאים נרגנים באהליהם אשר שמו בו תפלה על כי חדל להביא תעצומותיו אל הדינים מתוך המקורות אשר שאב מהם, בכל זאת גם הם המלינים עליו תודו כי מלאכה גדולה עשה מאין משלה בכל החבורים שקדמותו. כן דברו ויחודו בכפרר היה ספרו הכניתי כל התורה ממנו למדי וממנו תימן גם בארץ ישראל וביתור בספרר היה ספרו הכניתי כל התורה ממנו למדי הודיע לתלמידו עקנין (שם) כי לא מרח ראשונה לחבר זה הספר רק לעצמו למען ינוח מן החקירה ומן המשא ומתן, ושלא יהיה צריך לבקש ולחפש מה שיצטרך אליו. ובקש זאת המנוחה למען ירוח לו זמן לדרוש בחכמות הסביאיות להשגת הבורא ודעת מדותיו במה שיש כח האדם להשיג, כי זה כל האדם וזה תכלית עמלו ויגיעו בתורה ובחכמה לפי דעתו. אף משעם הזה קבלו חכמי ספרד באהבה את ספרו. כי שם כגדל תשוקתם אל התורה אף כן גדלה השוקתם אל החכמות שז פרחת חכמת הלשון כשושנה, המליצה והשיר העלו אבר כנשרים, שם החקירה וההפילוסופיא מלאה את חיי רוחם ובכל אות נפש הנו ודרשו בכל החכמות החצוניות, ועל כן אצל השתדלויות כאלה כמה נחלשה בהם התשוקה אל הפלפול ואיך כנפש שוקקת בקשו גם הם את המנוחה מן המשא ומתן בהוויית הגמרא, בדעתם כי עוד עליהם חובות אחרות בעבודת הרוח אשר לה נדבו חייהם. כן עמדו הדברים בספרר כעת התפשט בח ספר „משנה תורה":

אכן בצרפת ואשכנז כבר למבראשונה, למן הימים אשר הודעה מציאות חכמת ישראל בארצות האלה, לא עמדו הדברים כן, שם תחת להגביל את התלמוד ולהפריד תמצית ההלכה מן הקליפה הדבקה בה, מן הפלפול והחרוד, עוד הרחיבוהו הגדילוהו בהמצאת הניונים חדשים ופלפולים חדשים, תחת לגרוע ממנו המתירות עוד עליו תוספות

תיספות על חספות לאין הכלה. דרך הדרישה הזאת בתלמוד היה להם הכנית כל המדעים מבחר כל החכמות. ואף וולת זה הכמת מה להם? ובמה יכלו למלאית זמנם? כי לא כספר צרפת. שם בספרד בתוך עם שוחרי חכמה יושבי הארץ בזמן הקדמון ההוא היו מאז גם הם לדעת חכמה, אבל בצרפת ואשכנז יושבי הארץ בזמן הקדמון ההוא היו עם לא חכם ואין להם דבר עם המדעים ועל כן גם ליהודים חסרה ההערה מחוץ לדרוש בחכמות העולם. הלא גם חכמת לשון הקדש ומדע דקדוקה אך למיעוטם היו ענין לעניה בור. ועתה נמשך מזה ההבדל הגדול בין דרכי הכמי צרפת ואשכנז בתלמוד תורתם ובין דרך הכמי ספרד. אין בספרות הצרפתים בשנים קדמוניות רישם מנקשת סדר מדעי וערך הגיוני בחכמת התורה. ממעוט עסקם בכמי אלה בחכמת אחרות לא הורגלי בהם. וגם בחבוריהם ההלכותיים וכפרי הפסקים בומנם לא היה בהם סדר מדעי. כלם בלולים במשאל ובמתן פלפולי וקלועים במחלוקות. ואף בחסרון ערך הגיוני היו מעשי ידיהם ארוכי המדה כמעט יותר מן התלמיד.

מאיה נפלאה היא איך כבר בתחלת האלף הששי נהפך הדבר ויהא חדשה בלמודים מרחפת על פני ארץ ספרד! גדולי חקרי לב אשר מרוח ארצם עליוחם בביניה ובדעת ובהשכלה עוד לא הדלי מקרבה וכנגד זה מצאו הפך בדרך התלמוד צרפת. עו שכם מעט ברוב ישראל נצחה דרך הצרפתים את דרך הספרדים. הן ער ימי הרמבם סוף למעור נודע בספרד מהכמת בני צרפת. ר' אביהם בן רוך בספר הקבלה לא ידע את רש"י ולא זכרו בין גדולי ישראל. מר"ת נכדו ידע אך מפני השמועה ואולי יצא וס ר"ת בספרד להתלה יען כי היה לו קרבה עם הכמי פרבנצה וגם עם הכמי ספרד. הלא ידענו מידיותיו צל ראש"ע שכתבו זה אל זה אגרות שלום ואהבה. והנה מעט מעט דרך חכמי צרפת אלהה ומשפט החכמה ולמודם מצא מאהבים וסכברים גם בספרד. והלא דבר הוא! אמנם שהי סבות פעלו התודעות בין אלה ואלה. כעה אשר התלהטה המחלוקת בארץ נגד ספרי הרכיב"ם, גם הצרפתים התערבו בריב לא להם, וכמעט לקחי חלק בראש. וזה פעל כי יותר מאשר לפנים נודע עתה גדולת הכמי צופה וחקק מעשיהם בתלמוד עד כי רבים מבני ספרד הלכו לשיבותיהם ובקש תורה מפיחם. גם כתיביהם ותיספותיהם נתפשטו בספרד. ועוד זאת נראה כי הגזרות באשכנז וצרפת הסבו כי רבים מחכמיהם ברהו מארצם למלט על נפשם ונתישבו בספרד והביאו אתם תורת ארצם ודרך למודם. והלא כבר בימי מסע הצלב הראשון מצאנו חכם גדול מצרפת ורבו פריגורס שמו אשר התישב בספרד ויהי רבו של רבי יצחק בן ברוך בן אלבליא בקורטובה בן זמנו של האלפסי (עי' דרד"ח ח"ד 281), וכלי ספק לא היה הוא היחיד בדרך הזה, וזמן אחר זמן נתישבו שם עוד חכמים אחרים. ואולם נראה כי מהלך חכמת הצרפתים לספרד היה על דרך מדינת פרבנצה הקרובה לצרפת ולספרד... החכמו הארץ הזאת היו אנשי שם גדולים בתורה כבר לפני זמנו של הרמב"ם ועוד נותר בזמנו. לרובם נחשב הרמב"ם בחיר כל הנמו ישראל ושטת תורתו אמת, אבל יען מחכמיה

(1) נכדו מן החכמים שבצרפת ואשכנז שיעקב בחכמת הלח: ר' סכור הבר ס' שרשי לחק וקרא ארבע דר' סכור וזמנורו רש"י בפ' כלום (ע' תולדות רש"י שלי). ר' מנחם בן חלבו מ' המקרא על פשוטו ורש"י ספק על פירושו (שם צד 50) וגיל כי ר' יעקב בן יקר רבו חזקו של רש"י עסק בפשטי המקרא וקראו רש"י חסורה מקרא ונמרא' (פסחים ק"א). ר' יוסף קרא הנזכר בפרש"י. ורש"י קראו ר' יוסף קרא הברני (פי) עתה מ' וישיב קורס רש"י לא מצאנו בצרפת ובאשכנז אחר שפ' המקרא ע"פ פשוטו. ובתם רש"י בבראשית ל"א א' הראשונים מחסותם נתיספו אחר הדורות שחן עקר ומחיר כך לא הורגלו בעסק פשוטו ש"ל על כלם עלו רש"י ורש"י ור"ת ע"י תולדות רש"י ור"ת שלי.

(2) כל הקובצים של הצרפתים והאשכנזים הם כעין נסרא עם תספות פלפולים ובאולים. כחשבות כמו שנראה בס' תראב"ן והראב"ה. אורך כולם מלא פלפולים הוא ס' אור זרוע אשר בכמה גדול מן התלמוד. וכבר בוסנים לאחרים הבינו המעינים שלהכלות והוראה מוקף האויכות והוכיחו לעשות כחם קצורים. כמ אור זרוע קצ, קצור ספר התרומות, קציר ס' יראים, קציר התרומות ועוד אחרים.

מחכמיה הגדולים אשר בחרו ללכת בעקבות הצרפתים. ורי לנו לרסון על הרב רבי זרחיה הלוי בעל המאורות, אשר בהרבה מקומות בספריו וכמעט בכל שטה ושטה נושא ונותן בפירושי רש"י ומפלפל בתוספות רבנו תם. גם הרב רבי אברהם בן דוד מפשקירו בעל ההשגות על הרמב"ם גם הוא משתמש בחבוריו בפירושי רש"י שקראו חרב הצרפתי (פי' לספרא בכ"ט) ומוכיז גם את הצרפתים החרשים (תמים דעים) אשר זה סבוך על בעלי התוספות הראשונים. ויותר מהמה הרב רבי אברהם אב"ד חמיו של הראב"ד אשר היה מנרונה בעל ספר האשכול פלפל בכרכי חכמי צרפת ותלך בעקבותיהם במחקריו. או מעט מעט נתפשטה תורת הצרפתים בפרבנצה והרבנים ספרוה לתלמידיהם, ולא ארכו הימים והיה דרך תלמוד הצרפתים נכרת גם בפרבנצה ומשם יצאה לספרד. ועוד יותר היה כזאת בפרוע פרעות בישראל בדור אחר הרמב"ם וקמו עליו משיגים מכל צד, והערימו על ספריו חשדות, וגברו המחלוקות, וקראו מלא אחרי מיעויותיו בחבוריו, מאז נשבה רוח אחרת בספרד ורוב חכמיה אחזו דרך חכמי צרפת. גם טאו נכזבה תוחלת הרמב"ם אשר כתב לתלמידו ר' יוסף עקיני כראותו כי בזמנו רבים מן הקנאים קמים עליו וגנו ספרו והפחיתו מעלתו אמר במד נפשו: אני יודע בודאי כי בזמנים הבאים כשתפול הקנאה ובקשת השררה יתאוו כל ישראל לו לבדו ויונח כל זולתו חוץ ממי שיבקש דבר שיעבור בו זמני. ואולם ראינו כי זאת התקוה לא באה. כבר בדורות שאחריו אשר גם שנאתם גם קנאתם אכזרה, עוד היו רבים אשר בקשו דבר אשר לפי דעתו הוא אבוד זמן. אם אמנם שהתאמת שהתאוו אליו כל ישראל לא התאמת שיונח כל זולתו. ההפך כמה שקוה היה. מררכו נמו מעצותיו הופרו ודרך חכמי צרפת צלחה וגם עשתה פרי בכל הארץ וגם בספרד. חבור הרמב"ם עצמו אשר היה נועד מאת מחברו להגביל המשא ומתן ולהעביר הפלפול מן הארץ, הוא עצמו גרם בדורות הבאים להגדיל המשא ומתן ולהרבות הפלפול. ואין ספק בעולם אשר בו נסו בעלי החריפות את כחם להתחכם עליו ולחקור בו בחדוד פלפולם יותר מבספר משנה תורה. כגורל משנת רבי היה גורל זה הספר רבי רצה להגביל חסרי ההלכות ולצמצם כמותן ותלמידיו אחריו הרחיבום בכרייתות ובתיספותיהם, ובאו האמוראים הראשונים ופרשוה והוציאו ממנה תולדות בדקדוקיהם, ואחריהם האחרונים ועוד הוסיפו סרה מאחרי המסרה אשר שוה רבי נגד עיניו ועשו הייות ופלפלו בחכמה גם מתמצם להתגדר בחריפותם או לחדר תלמידים ומכל אלה יצא התלמוד הזה, אף כמקרה הזה קרה את המסנה תורה. הראשונים שבאו אחריה רק רצו לעמוד על כונתו, לחפוש מקורותיו, ולדעת הכרעותיו, והגיעו הדברים בדורות האחרונים כי הם הפלפלנים העמידו רביריו על כונתם, ושמו בהם כונות אשר לא חשב ולא עלו על לבו. כן היתה תחילת החליפה בדרכי התורה בספרד.

רשמי זאת החליפה נגלו בגבורתם בסוף האלף החמישי ובתחלת הששי. והתהפכו כחומר חותם הדעות בספרד. בשדה חכמת הדת נזרעו כלאים. הפהילוסופיא הרחית ערבו עם הקבלה בין ערוגות מעשי חכמת התורה שבעל פה אשר נמנעו חכמי ספרד הקדמונים שתלו נצר מעשי הפלפול אשר על ארמת צרפת צמחו. הראש והראשון לתנועה הזאת היה הרב רבי משה בן נחמן הספרדי המכונה רמב"ן. באהבה ובנפש שאקקה שאב מעמי חכמת הצרפתים. רבו וסורו בתלמוד היה רבי יהודה תלמיד רבי יצחק בן אברהם המכונה ריצב"א אחי ר' שמשון משאנץ, אשר שניהם היו מבעלי התוספות המפורסמים. וקירוב הדבר מאד כי רבי יהודה הזה רבו של הרמב"ן גם הוא היה צרפתי ועי' לקושות פסחים ק"ו). יש אומרים כי היה גם תלמיד ר' עזרא אשר היה מבעלי התוספות (שה"ג) וגם הוא היה איש צרפת, אבל אין זה ברור

כי רבי עזרא הידוע שהיה רבו של הרמב"ן היה רק בקבלה רבו לא בתלמוד⁽³⁾. בימיו לא היה אחד בספרד בקי בתורת הצרפתים ובספרותם כמוהו. בכל ספריו מוכיר להללה את גדולי בעלי התוספות הראשונים ונושא ונותן בדבריהם⁽⁴⁾ ומדבר מהם ביראת הכבוד. ובמקום אחד יאמר עליהם: וחכמי הצרפתים אפיו רובן אל עמן. הם המורים והם המלמדים לנו כל נטמן (הקדמת קונטרס דינא דגרמי) מן הדברים האלה הלא תגלה לנו מחשבותי הרמה אשר חשב על חכמי צרפת. נראה כי נתן להם יתרון על כל חכמי הדורות יען כי כל סתום בחכמת התורה לא עומים. פעם אחת מתפאר בפירוש אחד שפרשו וחדש בגמרא ואמר לא ראיתי מי שקדמני בו. ואמנם בכל זאת לא האמין בעצמו לחשוב כי הוא הראשון שחדש הפירוש הזה, כי אמר לא יהכן שלא הקדמותו בפירוש ההוא הצרפתים הבקאים בחדרי ההלכה (לקומות ברכות נ'') הלא הם המלמדים לנו כל נטמן ואין יהיה דבר נסתר מנגד עיניהם! ואולם המשפט הנשגב והנעלה הזה לא חתך על חכמי צרפת בכללם כי ידע מאד כי לא כהצרפתים הראשונים היו הצרפתים החדשים, שכרוב הימים עמדו ביניהם גם מתחכמים ופלפלים אשר עקשו הישרה להם לא נשא פנים ועליהם אמר: דמעילי פילא בקופא דמחמא (חידושי יבמות דף כ').

עונה יתרה היתה מדרתו בכל דרכיו, וכן יעידו דבריו מיסרו לנו במכתבו אשר כתב אליו מירושלים, שמורו להחזיק ביותר בעונה שהיא מדה טובה מכל המדות הטובות. אמנם זאת העונה הנפורה היתה לו אך למחסור בדרישתו בתורה. הנה אם נתבונן בקצת מנהגיו ומשפטי בדרישת התורה נראה כי מרוב ענותו הכניע דעתו תחת דעות קדמוניות, ומפחד הראשונים עליו ירא לחלוק עליהם אף אם ידע בלבו שהצדק עמו ודעתם אינה כדיו. ואמר על כיוצא בדבר הזה: ואף על פי שאין זה מחוור אנו נוהגים ראשו תחת כפות רגליהם (אסיפת זקנים מביאו בש"ג). ודרכי לבטל דעתו אף שיש לו ראייה עליה מפני שכבר הורו הראשונים (חידושי יבמות כ"ה): וכיותר כשנוגע הדבר בהוראת הגאונים ומנהגם אף שאין מי שיסכים עמם. ולמה כל זה? מפני שאין ליגע במה שהינהג על פי הגאונים (לקומות מגלה כ"א):. מחדש מדרתו הזאת להחזיק במעיו הראשונים על כל אודות ולכלי סור ימין ושמאל מכל דבריהם, יצאה בקשתו להעמיד דבריהם ודעותיהם ככל מקום ולהצדיקם בחוקה אף אם בלא צדק, ויהי הרמב"ן כמעט הראש והראשון לכל בעלי סגנוני בין חכמי ספרד. ועתה אם כל הכבוד אשר נתן את הרמב"ן בעבור מעלותיו כמדות וגדולתו בתורה, בעבור כשרונו וייתורו בכל דבר חכמת בינה, לא נעלים מעינינו כי זאת המדה להצדיק הכל, אשר הוא חשבה לטיבה לנו אך כדופי נחשבה, כי הסגנוני לא בכל עת תנהלנו דרך האמת. הן ראשית מלאכתו להצדיק דברי קדמוניו נגד המשיגים עליהם היתה בספרו מלחמות ה' אשר חברו להשיב על ההשנות שהשיג ר' זרחיה הלוי

(3) ר' עזרא נזכר בתוס' ב"ב כה). ונזכר גם ר' עזרא הגבאי בתוס' (גיטין פ"ח). וגם בשנועית (כ"ב). ומסננון לשון התוס' נבטין נראה שתר"י חוקן חשבו על פירושו. ור' עזרא דכ"ב נזכר בב"ב (כנז) כשם ר' עזריאל והוא נזכר כמה פעמים בתוס'. וזה ר' עזריאל קדום הרבה לרמב"ן על תוס' הניגית (יו). אבל ר' עזרא ור' עזריאל שהביאו ב"ב מריקאנטי ב"י עתה פ' נשא ואמר עליהם שהיו רביתיו של הרמב"ן אינם אותם החכמים שהביאו בתוס', וגם לא סצאתי בשום מקום בספרי הרמב"ן התלמודיים שזכיר דבר הלכה מאחד מהם.

4: ע' בחידושי לקדושין בכמה מקומות שהביא את ר"ת וס' הישר ורבותינו בעלי התוס' סתם וישם (לא). את תר"י חוקן הידוע בעל התוס'. ושם (כ"ב). את וספר יריאם לר' אליעזר סמין. ובלקומות (רי"ט ס'): את רבנו שמעון ו"ל והוא הר"ש משאנץ, ושם בפסחים (ק"ו) את הריצב"א אחי הר"ש ובה"ב ב"ב ככ"ט את הרשב"ם ור"ת והר"י. וזה כללו של דבר כל מקום שהביא הרמב"ן דבר מבעלי התוס' הוא מבעלי התוס' הראשונים, ומפני זה אמרתי בפנים שלא נמשך הרמב"ן רק אחרי הצרפתים הראשונים. (ד"ד ח"ח)

הלוי מלוגיל על הלכות האלפסי. ואמנם בתשובותיו האלה האם מכלל קלע אל מטרת האמת ולא החטיא? או האם על כל פנים לפי דעתו והכרתי הפנימית חשב כי אמת וצדק הוא כל מה שחשוב להצדיק? לא! הלא ברבות מהנה ידע מאד בלבו כי תשובתי תשאר מעל לעיני המעיניים אשר לא ירצו כי אם האמת הברור. והלא הוא עצמו יודה על זה באמרו מפורש (הקדמה לס' מלחמה): ויש אשר אנחנו מלמדים זכות על דברי רבנו עם היותם עדיין רחוקים מפשטי הסיגיא או הסוגיא... ואין אנו מעלימים מהגיד לכל מסתכל בספרנו מה שנשאר מן הספק, וזה מותר לנו אנחנו, מפני שאני באים ללמד זכות על רבינו הגדול ודברי הראשונים. ורמזין לזה נמצא בהשגותיו על מנין המצות שהעמיד הרמב"ם בבטל מנינו של הרב בעל הלכות גדולות. ואמר שם בהקדמתו: שמעוררו עד זקנה ושיבה החזיק במדתו ולא יוניחנה ללמד זכות על הראשונים וזה כל חפצי וחשקו לקיים דבריהם ולהעמידם. ואמת הרבר כי זה מדה בעלי סגנון המליצים ישר על כל אורות. אבל מי זה יכחיש כי זאת המדה לפעמים תרחיקנו מן האמת ותביאנו לידי משוא פנים בתורה? ואמנם גדל חבתו הזאת אל הראשונים ולהפך בזכותם בחזק יד אף אם אין דבריהם צדיקים מה תועלת יש במעשה הזה? לא להכמת התורה ולא לרת אשר כסלם רק האמת הברור, ואף לא למעלה קדמונינו הצדיקים, כי גם הם אילו היו חיים עוד על הארמה הלא יגידו ויאמרו לנו כי בנפש חפצה הם מוותרים על הצנדקות אשר אין כאמת יסודה ורחיקה מדרכיה.

מאד נתמה על הרמב"ן כי עם ענותו הנפורה הרבירה מכל מעשו ומשפטי, נמצא כי הוא רגיל בכמה מקומות לשבח ולפאר חדושו. וזה קשה מאד להתאים עם מדת הענוה. אין מספר לכל החדושים מחדושו אשר יחתם בחותם תהלתו ויפליג טובם ואמתתם במהללי פדו כתבתו עליהם שכן ישר ונכון ואמת שהם ככתב ופרח וכיוצא באלה השבחים אשר ישבח מעשה ידיו. הן אמנם כי נמצא זה המנהג בהרבה מחכמי ישראל וכפרם מן האחרונים שבטענו חדוש מדעתם מתהללים במו פיהם ומתפארים בהמצאתם, ובאמת המנהג הזה ע"ז מרת הענוה לא יתאחה לעולם. ועל כן מה מאד נפליא במצאנו התפארות כזאת בהרמב"ן אשר היה עניו מאד בכל דרכיו ומשפטי. ועוד יותר נפליא עליו, בחזות שהוא עצמו הרגיל בכמי אלה ובכל זאת נשאו לבו לשים דופי באחרים העושים ככה. פעם אחת יעתיק דברי הראב"ד המתהלל במיב אחד מפירושו ואמר: לא שמעתי מי שקדמני בפירוש הזה. וכתב עליו הרמב"ן במהתל בן: ודבריו כדברי רש"י ולא הוסיף בהם כי אם השבח שהוא שבחם (לקימות ברכות נ'). גם לא מעט הוא לפלא בעינינו, איך איש מלא אמונים הדור בחסידות ומהודר בענות רוח איך לא יכול לעצור בעד התוליש נגד הראב"ד? וכמעט היה זה רגיל כלשנו להתל בפלפולו או גם לדבר קשות עם מי שחלק עליו עד שנראה בעינינו כי לא היה יכול לסבול דעת שכנגדו. נראה נא איך לפעמים תשובותיו על השגות בעל המאור חדות כחרבות. ומה עולה מצא בו כי דבר נגדו בקצת מקומות כאויב? והלא לא אחת ולא שתים הוכרח להורות כי הצדק אתו ואין לו תשיבה על דבריו. לפעמים הורה כן מפורש ושום שכל ולפעמים בשתיקה. גם בקצת מקומות שהשיב, ידע בלבו כי השיב רק בדוחק ואך מחפצו להצדיק את הר"ף על כל אורות. והוא כן מודיע לכל מסתכל בספרו שיש בו בתשובותיו דברים רחוקים מפשט הסוגיא ולא אמרם רק ללמד זכות על הר"ף. אמנם עיד יותר נראה זו לענו במחלקותיו עם ר' אברהם אבן עזרא. הנה אחר מן הספרים אשר חבר רמב"ן ואשר עשה לו שם עולם בעמו הוא פירושו על התורה. ונראה מאד כי אחת מן הסבות אשר השיאורו לעשות זה הספר היתה להבין ולהורות עד אפוא ראוי להמשך אחרי

(ד"ר ח"ח)

פירושי

פירושו הראב"ע ומה שיש להרחיקם. כי כבר בזמנו אלה הפירושים עשו להם שם בארץ וגדולי ישראל בצרפת ובספרד כבדוהו וינשאו חכמתו. בצרפת היה ר"ת מכבדו במירא, ונשא ונתן עמו בדברי חכמה, קראו ידיו ואוהבו וכתב אליו בשירי: אני עבד לאברהם למקנה ואקורה ואשתחיה לאפיו. וכמותו כבדו הרמב"ם הספרדי ומשבח ספרו לאין קץ, וכן כתב לבנו עליו שהוא כמו אברהם אבינו ברוחו. אך כל זה איננו שוה להחסיד הרמב"ן ולא נעמו לו מקצת פירושו. ומה היא האשמה אשר מצא בו? יען כי לא נשא פנים בפשטיו למדרש חכמים, ובלי ספק אך זה הניעהו לבטל קצת פירושו. וכן אמר בפירוש בהקדמתו: ועם ר' אברהם אבן עזרא תהיה לנו תוכחה מגולה ואהבה מסותרת. והנה מלא דברו מן התוכחה המגילה ועוד הוסיף לעג וחרפות ותחולים אבל היה האהבה המסותרת? ההם דברי אהבה אם יאמר יוצק יהב רותח לתוך פיו של החכם הזה? ומה היה פשעו ועל מה היה כל הרעש הזה? יען כי הראב"ע לא רצה ולא יכול לקבל מדרש אנדה זה ורחוק מן השכל. וסוף סוף אחרי שהציא כל רוחו על פירוש הראב"ע הלא גם הוא לא ידע פשר דבר לקח מנוסו אל הקבלה בסתרי חורו שהם לדעתו יסוד התורה? (פי' ע"ה ת פ' ויגש). אבל מה יעשה ר' אברהם שהיתה הקבלה בעיניו כמתעתעת? וכן ידברו כי עוד במסקמת אחרים ואין קץ להתוליו). גם בדברו מן הרמב"ם אשר באמת היתה לו אלוהי אהבה מסותרת גם גלויה – כי ידענו שהיה לו למליץ טוב לפני פוגמי כבודו אשר נתנו דפי' באמינותו ובתורתו כאשר נראה מאגרתו לרבנו צרפת להצלת הרמב"ם מדכחם הרעה – ובכל זאת לא שמר פיו ולישנו מדבר אתו קשות לפעמים). והנה רואים מכל זה כי בתכונתו היו שני הפכים. גדולה היתה ענותו אבל לפעמים תקף ממנה קנאותו.

אמנם אם נחפשה דרכיו ונחקר גם בסודות וענינים אחרים ידמה בעינינו הרמב"ן כאיש מלא נגודים והפכים. פעם נראהו כאיש מלחמה מעיר קנאה בפלפוליו בלי שאת פני איש בתורה, וכנגד זה הלא הוא בעל סגנוניו וסליץ יושר לראשונים נמשיא פנים. היה היה אוהב את החקירה העיונית והיגה בחכמת באות נפש ושוב מצד האחר הנה היה מפליא לעשות בחכמת אקבלה עד אין קץ. ואיך איש מנשא ומרוסם את המישכלות יהיה גם מנשא ומרוסם את הקבלה אשר היא חליפין? היא היה הפשטן במאור המקרא ונגידים יורכר בפירושו לפי הפשט, ולנוכח זה נראהו לפעמים כדרשן בעצם מיכן הסלה דורש במקרא בדרך אנדה ודרוש בעלי הרמז. הרמב"ם היה איש בריתו צבי תפארתו. ובכל זאת אמר כי הצרפתים, מנגדו שטת הרמב"ם ומנגדו דעותיו הם המורים האמתיים המלמדים כל נאמן. אבל יובנו אלה הנגודים הגלויים כבינה הבונונית המדעיות ובשום לב על הבדלתו מהכונת הרמב"ם ודרכו המדעי. הרב רבי משה בן נחמן לא היה לו שמה מיוחדת בחכמת התורה. לא היה כרבנו משה בן מיימון אשר שטתו היה מפורשת, והוא היתה מנהגו בכל עניניו ומבועה בכל מחקריו וממנה לא יזוע. שטתו היתה: שכל מה שאמת מן הקבלה האמתות במעשה

(5) בפ' חיי שרה אמר: זה המתחרר בסודותיו תאלכנת שפתתיו מלהלג על דברי חז"ל. פי' בזה כל יצחק. בספר כתב ר"א זה ספר מלחמת ח' ואמר הרמב"ן אין בדבריו אלה רק תועה. ובסוף ש' בתקונו כתב ואל תהי נפתח כחבלי ר"א ועוד כוונתו באלה תלונות עליו בב"ס.

(6) בפ' וירא בפ' ויאלכו כתב על דבריו הרמב"ם במורה נבוכים, וז' : ואלה הדברים סותרים הכתוב אמר לשמע כלש לאמין בהם, ובפ' ויקרא כתב על מנס הקרבנות של הרמב"ם והם דבריו הבאי וכו', ובפ' בראשית ס' : ויבא קין כתב וזה יהסם פי' המבטלים במנס הקרבנות ותוא מכון על הרמב"ם. וע"י בסוף חרושי הירושלמי לספ' נדה, ש"חכב החכם ר' שלמה ולכן הלכרשטאם חוציא שם לאור את ספר חוכרין לחריסב"א על פי כ"י וכו' יצא הירושלמי לעזרת הרמב"ם להסיר מעליו תלונות הרמב"ן במנה הזאת. וע"י גם לקמן בדברינו על הרמב"א.

(דו"ד ח"ה)

במעשה המצות, וכל מה שיאומת מן המושכל הפשוט באמונות ואין החכמה העיונית המוסכמת לכל בעלי העיון והמחקר השכלי סותרת אפשריותה, זו סדרת התורה שבכתב ושבעל פה, אבל כל דבר שאין מופת על קבלתו ולא נעזר מן המושכל גם לא נסכל מן החכמה אף אם בתלמוד יסודו לא נתחייבנו לקבלו ונוכל לדון אותו כדעה ייחודית. לא כן הנחמני מרוך לב באמונות ומתומת חסידותו היה ירא מהפיל דבר ארצה מכל מה שאמרו הקרמינים, כל דבר ודבר שנמצא בתלמוד קדוש יאמר לו וכבר המצאו כתוב בו נחשב לו מופת על היותו מקבלה. ועל כן באיש כזה לא יפלא בעינינו כי עם היותו אוהב את פשוטו של מקרא מצד החכמה ההניינית, לא הניח ידו מן המדרש אשר לפי אמינתו ראה בו הענין המקיבל וממנו אין לסור⁷. ולא נחשב זה בעינינו כשני הפכים אחרי שלפי דעתו ואמינתו זה כלל גדול בתורה מה שאמרו חכמים שבעים פנים לתורה וגם כלם יתכנו זה אצל זה ואף אם הם זה לעומת זה. ואף לבעבור זאת לא נפליא עליו אם נראה כי עם היות ידיו רב לו בחכמת המחקר והוקיר את המדעים אם אך אינם בסתירה עם עקרי תורת ישראל, שעם כל זה נפשו דבקה בקבלה העיונית והמעשית⁸.

אמנם עוד בדבר אחד וגדול הוא בעינינו היה הרמב"ן נבדל מהרמב"ם. הנה הרמב"ם הכין ענינו ולבו בתלמודי ההלכות רק לתכלית מעשית, כי לפי שמתו זאת תורת התלמוד לא נבראה כי אם להכין לנו דרך החיים ולהדירנו את המעשה אשר נעשה, לא שתהיה מדע ולמוד. אבל לא כן הנחמני. היא עשה את התלמוד לתכמה למודית מתחזק בפלוליו כמעשה הפלפלים פעם עושה סניגוריא בעד מחברים קדמונים, ופעם מתמרמר בחמת כחו לבטל דברי חכמים אחרים אף אם הם דברי יושר. עתים נוטע ועתים עוקר נטוע. הרמב"ן אשר היה ספרדי מסולתו, היה לפי הלך רוחו ותכונות נפשו צלם דמות החכמים הצרפתים. בטבעו היה חד השכל חריף ומסילפל ככל גדולי חכמי צרפת, ויהי אמן נפלא לתרץ סתירות להשוות נגודים ולפשר הפכים בחדוד שכלי, וכמעט נוכל לאמר עליו מה שאמר רבנו תם על עצמו: אפילו כשיש בתלמוד חייב במקום אחד ופסור במקום אחר אני יכול לתרצם יפה כל שבן קשיות אחרות (ס' הישר ד' וויען דף ע"ח ע"ב). והלא דבר הוא! שאנו רואים כי דרכו בחדושו שבשום ענין לא רצה להגיה הספרים מפני קשיא, ואמר בפירוש שהגהת הספרים עברה היא (חדוש בבא בתרא קל"ד). אין זאת כי אם יען שגם בזה היה לו ר"ת לסגנון בתלמודו ודבריו נגד הגהת הספרים קדושים היו לו, וגם ידע בנפשו כי לפי דרכו כלמודים אין לו צורך להגיה כי ידע לפרש בחדושו ולהשוות הכל, ולמה לו לתקן הספרים על ידי הגהה בחיות לאל ידו לתרץ הנוסחאות ברב חריפותו ובלא הגהה. והנה זה ההבדל העצמי אשר היה בין הרמב"ם ובין הרמב"ן

(7) בפ' נח פ"י הראב"ע גבור ציד גבור לצוד חיות וכו' ואמר הרמב"ן ואין דבריו נראים ותוא מצדיק רשע שרבותו ידעו שחיה רשע בקבלה. וכוונתו על מה שדרשו חז"ל שחיה צד דעתן של בריות. ואמר בפ' בראשית כי שדרשי רבותינו בכתוב מקובלים. ובפ' נח מתנצל פעם אחת על נפיתו ממדרשם. ואמר שם כיון שרש"י מדקדק במקומות אחרים מדרשי אגדה וסדרה לפרש פשטי המקרא חרשה אותנו לעשות כן כי שבעים פנים לתורה, ובדרשים רבים חלוקים בדברי חכמים. וזה שלא שחלץ לצרפת לקבל רשות מרש"י על זה ולא שת לבו על חכמי ארצו וקצת הנאונים כמו רב סעדיה ורח"צ ורב שמואל בן חפני וביחוד הרמב"ם אשר כלם לא נמנעו מלפרש תבנת כפשוטם אף במקום שמדרשי חכמינו ז"ל הולכים בדרך אחרת במדרשיהם.

(8) ע"י בפירוש בפ' זה ספר תולדות אדם שחביו בשם רש"י בענין הכרת פנים וסדרי שרמוסין. וע"י בדרשת הרמב"ן שחז"ל ר"א יעלינעק ומכאן החכם חוה גם במחברותיו על חקבלה מ"ב צד 5 ושם אמר מה שכתב הגאון ז"ל בפ' זכר ונקבה בראם היא חכמת וחקף וחשרמוסין עכשיו משתמשין בהם בני אדם וכו'. ובפתיחתו על פי' התורה מדבר משמוש בעלי חקבלה בצרופי השמות, ובפ' בראשית פ' ואחות תוכל קין ויביר כתבי שמושי השדים. ויש כן עוד בכ"ס בכתבי חסידים על אמונתו בקבלה מעשית.

(יור"ד ח"ה)

הרמב"ן בדרכי הלימוד יבינו על נכון את מצבו לעמדת הרמב"ם, וכי מצד אחד לא היתה יד תכון עמו בדרך תלמודו, דבר ברור הוא אשר אין להכחיש כי היה הרמב"ם בעיניו: מופת הדור ופלאו, וספרו יד החזקה מלאכה אשר לא היתה כמיה לפנים, וירענו כי בכל מקום אשר מצא סבה לדבר על אידותיו היה כן משפטו. כן ראינו כקנאו את קנאתו נגד הקמים עליו מחכמי ההר ורבני צרפת. הוא המליץ לפניהם בעד ספרו ומניד עליו ישרו תומתו ואמנתו וספר מהטיבות אשר עשה לישראל עמו ואמר עליו כי לא קם כמוהו בכל גלית צרפת וספרד. וכן ראינו מכל סכתיו אשר כתב לרבני צרפת על אודות הרמב"ם ותהלותיו יצדותיו בהיותו משתדל תמיד להפך נוכחו ולהגדיל מעשיו ותורותיו למעלה. ובאמת נמצא בכל ספריו כי ככל הספרדים שם גם היא את כל דברי רבניו משה עשרה לראשו ונמשך אחריה להלכה ברוב חקירותיו. אמנם הצד האחד אשר בו סר מאחרי הוא זה כי עם המשכו אחרי הרמב"ם כפרטי תורותיו בכל זאת כששתו העקירה לא הלך עמו ולא הפץ בה. הנה היסוד אשר הניח הרמב"ם לספרו הלא היה: להגביל משא ומתן של התלמיד ולהוציא את תמציתו מן הקליפות הדבקות בו, ואם בפלפול הגמרא ומשאה ומתנה מאס הרמב"ם עד שנחשב כעיניו העסק בו כאבוד זמן במה נחשבו לו התורות והקישיות והסברות הדקות של בעלי התוספות ושל מדרשי חדושים? ועתה ברבר הזה כר מאחרי הרמב"ם ורוח חכמי ספרד שקדמותו ובחר לו רוח הצרפתים אשר לפי הכוונה רוחו נטה לבו אחריהם ודרך בעקבותיהם בפלפולם ותלמידם ונחשבו לו מזריו ומלמדיו בתלמוד תורתו. ועתה בצדק נאמר כי היה הרמב"ן הראש והראשון אשר נטע מנעו צרפת על אדמת ספרד, ועשה דרך הדרישה של חכמי צרפת לאם הדרך בארצו למרות בקשת הרמב"ם ולבטל שטתו הכוללת בעיון התלמוד.

ואולם גם זאת ברור הוא לנו כי גם בסורו מאחרי הרמב"ם בין בבחינת שטתו כפילוסופיה דתית בין בבחינת שטתו התלמודית לא שכח מעלת הרמב"ם ולא הוציא מפיו מלין להקטין מעשיו. כן יתודע ויגלה לעינינו במחלקת הצרפתים לעמדת ספרי הרמב"ם, איך הרמב"ן ההגבר כארי להגן בעדם מפני מציאת דבתם רעה. הנה חמחלקת הזאת הלא היתה משני צדדים. מצד האחד היו מלינים על ספרו המדע ועל ספרו מורה נבוכים, ובכלל על דעותיו הפילוסופיות אשר הניח בהם מחברם, וביחוד על שטתו באמינות העולם הבא ותחית המתים ועל דעתו בנצחיות העולם ההוא וקיומו לעד, ורבים מהם גם על מחקריו במציאות האל ועצמותו ותארו, אשר פרסם הרמב"ם באלה הספרים וחשבו כעקר דת היהדות. דברים שלא שמעם און צרפתי מעולם ולא ידעום ולא הבינום. כי הם נמשכו בכל דבריהם אחרי פשוטי דברי התלמוד ומדרשי האגדה ועל כן כששמע חקירות כאלה איך לא יחרדו ולא יחשבו זר מעשיהם נכריה אמונתם? והנה הרמב"ן לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב ועל כן עם כל דבקותו ברכני צרפת ובחכמתם התלמודית היה להם בענין הזה כמתנגד עז עד כי הוציא כל רוחו עליהם והוכיחם בלי משוא פנים באמרו אליהם: „הוצאתם עתק מפיהם דברים הנראים משנאה ומקנאה אסור לשמעם אף כי לכתבם ומכל שכן לאמרם". וכן בכל מקום היה משתדל בכל עז ללמד עליו זכות ולהצדיק מדבת הנרגנים מלשנו בכתר או בנלוי (שער חגמול בכ"ט). ומצד השני היתה בלבם עוד תלונה אחרת והיא כי רעה עינם כששתו אשר עשה את התורה שבעל פה חתוכה נחלקת להלכות קצובות ופסקות בהעדר הראיות ושמות האומרים ובהרחקת הפלפול. המחלקת הזאת לא היתה מחלקת בין אישים לאישים כי אם מחלקת בין שטה לשטה. שטת הרמב"ם היתה שקר התורה תלמוד הכביא לירי מעשה ושטת חכמי צרפת היא שהדרישה והפלפול בתלמוד

בתלמוד הם תכלית לעצמם. אם גם שאותם החילקים שקטו עליו בקצת קהלות פרבנצה ומרוב חכמי צרפת הבטיחו תמיד כי לא על הרמב"ם התלמודי תלונתם כי אם על הרמב"ם הפהילוסופי ועל דעותיו באמונות, בכל זאת אין להכחיש כי לא היו כן הדברים שבלבם, אבל באמת גם בהלכותיו שמו תפלה כי לא רצתה נפשם כשמתו. את סוד לבם הזה גלה אחד מבחירי חכמי צרפת הגדולים הוא רבנו שמשון משאנץ בעל התוספות אשר כתב באחת מחשובותיו להרב רבי מאיר הלוי (ע' ס') אגרות להרמ"ה צד קל"א פרים תרל"א): ואיש אל ישים יגיעו בספרים הסתומים כי מסדרם לא סדרם לעכב את הנאמא. הנה בלי כל ספק כונת הדברים על ספר משנה תורה להרמב"ם ועליו אמר בלי העלמה שאין הספר הזה ראוי ליגיעה, ובכן הלא מפורש יוצא מפי חכם צרפתי העומד לגם עמו בזמנו ואשר היה השלישי במעלה בין כל בעלי התוספות, אזוהה סבוארת שאל ישים איש יגיעו בספר יד החזקה. והשעם? יען כי לא ישרה ביעיניו שמתו להפשים מן התלמוד המשא והמתן ולהשמים המתלקת והראיות ולהעביר הפלפול מן הארץ למרות שטת הצרפתים והשתדלותם מאז ובכל הוסנים, ואמנם הרמב"ן אף שגם הוא דחה שטת הרמב"ם בזה בשתי ידים והואיל ללכת בדרך חכמי צרפת, וידו תכון עם שטתם כאשר נראה בכל ספריו, בעביר זה לא יאשם אף במלה אחת נגד ספרו יד החזקה ושם בו יגיעו כמו בתלמוד עצמו).

אם אמרנו כי היה הרמב"ן הראשון אשר פלס דרך התלמוד במספר על פי משפט חכמת התורה של חכמי צרפת אין כונתנו בזה לאמר כי עד ימי הרמב"ן לא היה איש מתחמי ספר אשר סר מדרך הרמב"ם ללכת אחרי דרך התלמוד של חכמי צרפת, הלא ידענו כי כמה גדולי ספרד בחיי הרמב"ם ויותר כדור שאחריו עשו חיה עם הצרפתים ומצאו חפץ בתלמודם. רבי מאיר הלוי אבולעפיא הספרדי אחז דרכם לכל דבריהם. סכתביו וחדושו ומהשנותיו על ספר משנה תורה נראה דרך הפלפול ורכו במנהג חכמי צרפת ונראה מאד כי לא מעט התפעל הרמב"ן ממנו בדבר הזה⁽¹⁾. אחריו החזיק הרב החסיד רבי יונה מג'ירונדה אשר הרביץ תורה במולטילה בעת ההיא והעמיד תלמידים הרבה. הוא היה קרובו של הרמב"ן ממשפחתו והיה תלמיד מובהק להרב רבי שלמה בן אברהם מן ההר. הוא רבי שלמה אשר קנה לו פרסום רע ומר על ידי מחלקתו על ספרי מדע ומורה נבוכים ומריבותיו העזות נגד כל הנמשכים אחרי הרמב"ם. רבי יונה הזה גם הוא מצא חפץ בשטת חכמי צרפת בתלמוד תורתם. כן נראה מכל אשר הגיע אלינו מחדושי תורתיו. הן אמנם כי את ספרי חדושו על התלמוד לא ראינו לא חדושו למסכת בכא בתרא ולא חדושו למסכת סנהדרין הנודעים וישנם בכתב יד (ע' שה"ג בערכי) אבל די לנו לערה על זה מה שראינו מחדושו אשר העתיקים אחרים בשמו כמו מה שהביאו ממנו תלמידיו הרשב"א ורא"ה כל אחד בחידושיהם ומה שהעתיק מהם הרב בעל אסיפת זקנים במקומות אין מספר, וכן מובאים דברים ממנו ברוב הפוסקים שבאו אחריו⁽²⁾, וביחוד נראה כן מתוך הפירוש על האלפסי למסכת ברכות אשר עשה אחז

מתלמידיו

(9) ע' בספר תולדות החנוך ותחשכלה ליהודים בצרפת לחר"ד משה גינדעאבן: ח"א צד 67 ותלחא.

(10) בלקויות תרמב"ן לברכות פ' אלו דברים כתוב: והוצרכתי לשאול מן חברי ר' מאיר הלוי, ובחדושי ב"ב (ל"ג) כתב שאלתי לרב ר' מאיר נשיא הלוי והעתיק תשובתו אלי וסיים כל זה השיב הנשיא הגדול שפתי ישק משיב דברים נבוחים, ועל דבריו אלה כיון הריב"ש בתשובתו ס' שצ"ב ו' ו' וקלם הרמב"ן בחדושו את הרמ"ה וקרא עליו חסידים שפתי ישק וגו'. ובכ"מ בסדריו מביא דבריו, ומכל מה שמצאתי בשמו נראה כי היה מלפלל תרופ וע' ספר אגרות לרבי"ה בהשנותיו על תרמב"ם ובה' רשב"א בכ"מ.

(11) בהש"נ כתב כי עשה רבנו יונה חדושים על כל הש"ס ולא רמז על מקורו, ונראה טעמו לרעה כתב כן לפי מה שטעא בספרים שהביאונו נראה שכתבם אין מסכתא אשר לא הובאו בה דבריה ממנו. (רד"ך ח"ה)

מתלמידיו ואמנם רובו של הספר הוא מתורת רבי רבנו יונה שקבל מפיו אשר ממנו ישיט כל מבין כי מדת תלמוד הצרפתים היתה גם מדתי בתלמוד⁽¹²⁾. ואמנם גם ספרדים אחרים הלכו בדרך הזה. אבל מה שאמרנו שהרמב"ן היה הראש והראשון אשר הטיע תורות חכמי צרפת על אדמת ספרד אין כוונתנו כי אם לאמר כי הוא הרמב"ן היה מיסד השטה הזאת לצמיתות בספרד והוא יכולנה עולם בארץ. היא אשר היה מופת לבני דורו וסמל חכמת ההירה לכל דורשיה אף הוא מבעיטבע רוחו לעמו ולארצו, ועל כן מן העת ההיא החלה תורת התלמוד בספרד לשנות פניה, ומה היה אחרית אלה? ההדושים פרו ורבו, הפלפולים עברו חקם, ופרקים, תולדות הלכותיות חדשות לא שערו קדמוניהם ומשפטים כל ידעום בספרד מעולם. ובכן נכונה תחלת רבנו משה המייסדי אשר חשב וקוה בתם לכבו כי יבואו הימים אשר ספרו משנה תורה יספיק בעד כל החכורים יען כי אין דין מדיני ישראל אשר לא מצא בו מקומו – וזהו תפוצת היהודי הנאמן עוד יותר – אבל תקותי לא באה. אם גם היה ספרו לכל ישראל לחשן המשפט אשר נשאו כל טובי הדורשים על לבם לאורים ולתומים לא היה, כי לא על פיו לבדו יצאו ויבואו כל השואלים כדבר הלכה ומימי הרמב"ן נצחה שטת הצרפתים את שטתו גם בספרד, דרך הפלפול של הצרפתים בעלי התוספות היתה שם לאם הדרך. רבוי ההויות והקישויות ופרקים הדקדוקים וההמצאות והפלפולים הולידו והצמיחו דינים חדשים רבים לאין מספר, דינים אשר המציאו מדרתם ובכח דקדוקיהם או אשר הוציאו מתוך משא ומתן של רבותיהם בעלי התוספות הצרפתים והיו כלם מדיני ישראל, דינים אשר לא שערו הרמב"ם ואשר עמו, והנה רבנו משה בן נחמן היא אשר פלס התיב הזה בספרד והיה מאז לנתיב, עולם אשר הגדילוהו והרחיבוהו התלמודיים בכל הדורות הבאים עד זמננו.

יש אשר חשבו לצרקה לרת ולאוהב היהידיה כי התגלגלו הדברים כן, ולטוב לנו ולבנינו חפץ הרמב"ם לא הצליח, באמים כי זה הדרך אשר הלכו בו רבני צרפת ואחריהם הרמב"ן וכל הנמשכים אחריו דרך הקדש יקרא לו, כי הוא הציל החקירה החפשיה. והם מתאוננים רע באונינו על הרמב"ם ושטתו לאמר: זה משה האיש חשב עלינו רעה שהיה רוצה להביא את כל ישראל תחת עול המסקנא אשר ישרה בעיני חכמי התלמוד או בעינינו⁽¹³⁾ (החכם שר"ל כרם חמד ח"ג צד 61). אמנם כמה רוח כביר אמרים כאלה! המשכיל על הדבר ויודע תהלוכות הרבנים התלמודיים משפטים ומעשים. הלא יודע כי לא הרמב"ם נתן עלינו עול המסקנא, כי סעת שנתתם התלמוד כל הגאונים ואחריהם הרבנים לא נמי ימין ושמאל מן המסקנא, ואיה איפוא אחד מכל החכמים התלמודיים אשר מלאו לבו לסיר מן המסקנא אשר ישרה בעיני חכמי התלמוד? ואם סרו לעתים לא סרו רק בבחינה למידת אך לא להלכה ולמעשה

ובחי רשביא לנדרים (פ"ו) מצאתי שמוכר מ' סגולת מהרים לטורו הרב ר' יונה. יתר על כן חזר מ' יעדי תשובה וס' היראה ויצאו לאור בדפוס כמה פעמים והיו חשובים בעיני האחרונים.
(12) ר' יונה היה קרובו של הרמב"ן כאשר נראה מתוך הסתמכות שכתב הרמב"ן בעת החתונה שעתה ר"ש מן החר בצורה תלמודו ר' יונה. שמתמרסר הרמב"ן על הטעמים דבה רעת על ר' יונה לאמר שחאו מספחתה סגולה. מ' קבוצת סתמים שהיה חכם הלברשטאם מ' פ' יו"ט. ובחי בריכות על הריף המיוחדים לר' כתב השחר (פ"א) כך שנתנו של מורי הרמב"ן נדון אבל מורי ר' יונה קרובו וכו' מביאר שהיו ר' ורמב"ן קרובים. ועל כן שולח רשבי"ם מ' רצא שלשלת יתוסס. ורס שות תפי' על הריף הכרי אחד מתלמידיו שהיה גם תלמידו של הרמב"ן ונשחרר אותו התלמוד את תפי' הו שני רביתיו עוד חיים עלרוב כתב עליהם נדון, ואם תמצא שבעים סקיות כדל, וזל אין זה אלא תוספת מן הסעדיק. ששמצא המעוקק בנוסחה הכות רבו כתב בלא ברכה. הוסף היא מעעמו ברכת השמים, אבל ברכת החיים, נדון שברוב דפטר בכתב שקוא מן הסחר. והנה ראיתי שבעל שם הגדולים בערך ר' יונה עטל וסחר מאר ובארכות גדול על אידות ר' יונה וכל האריות אך לפותר והעקר כמו שברתי, שסכל מה שנתכתי מנאך וסמכ יתובו יתברו של רבנו יונה החסיד אל הרמב"ן.
(הר"ר ח"ה)

ולמעשה. ואף אילו ייתה האמת כדבריהם כי הוא הרמב"ם לבדו היה החרש והמסגר אשר היה תורש את עול הברזל הזה עול המסקנא ונתנו על צוארנו, האם יהיה זה אסון גדול? הכי היא היה מגדיל המון דינים וכבר החומרות יותר מאשר הכבירו והגדילו הרבנים אחרי אשר נצחה שמת רבותינו הצרפתים וסיעתם וכל ארצות הפלפולנים את שמת הרמב"ם? חלא שבע כעול המסקנא של הרמב"ם הכבידה השגה הפלפולית אשר יקראוהו חקירה חפזית מועקה על הדת ועל ישראל. כי מהעת אשר נכבשה שמת הרמב"ם הברורה והפשטה הלא היו המצות מתרחכות מני ים, פרו ורבו דינים ודיני דינים ומנהגי אסור חדשים לבקרים לאין תכלה ולאין מספר, ואך זה כל פרי המר שמת הרמב"ם, אך צחוק עשו לנו אלה החוברים עתק על רבינו משה בן מיימון וקראו אחריו מלא לאמר "כי הוא היה בעוכרינו" (גם זה שם). ויען מה? יען: כי בתחלה היו דברי חכמים כדרבונות להנהיג את הבחמה (חלא הוא ההמון) אל כל אשר יראו החכמים טוב ומועיל לפי המקום והזמן¹⁸. והוא הרמב"ם עשה אותם כמשמרות נטועים לא יוזו ממקומם. הוא כתב הלכות פסוקות ובקש להסיר כל ספקות ולהשכיח כל מחלוקת.... תחת אשר במשנה נזכרו גם דברי היחידים למען ידעו דור אחרון שתי הסברות יחידו ויובלו לפסוק כדברי זה או זה לפי ראות עיניהם ולפי צורך זמנם (שם צד 67). אמנם מי החכם ולא יבן ופי היודע חספרות התלמודית ולא ידע כי ההכרעות ופסק המסקנא שבתלמוד כבר היו כמשמרות נטועים מזמן ארוך קודם הרמב"ם, מימי הגאונים וראשוני הרבנים שאחריהם? מי מכל היודעים דברי ימי ספרות התלמוד לא ידע כי לא הרמב"ם היה הראשון אשר אמר על התלמוד עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע? אבל הכל ורעות רוח הוא לבא במשפט עם הרמב"ם בזמנו לפי מדת חכמי המשנה בזמנם. מדת משנתו של ר' יהודה הנשיא היתה אחרת ממדת הרמב"ם. תכלית רבי במשנתו היתה לקבץ על יד חסרי ההלכות מוסכמות גם מסופקות. והיא נתנה לחכמי הדורות להדרש איש איש לפי הרוח וכשעור החכמה אשר האציל עליו התנן לאדם דעת. וחכמי התלמוד אשר באו אחרי המשנה באמת עשו חובתם ואזנו וחקרו ודרשו במשנה. ואולם גם דבריהם של בעלי הגמרא בעצם וראשונה נתנו להדרש, כי הניחו לבאים אחריהם מקום להתגדר, וכן גם המשנה גם התלמוד לא היו מיועדים מאת פועליהם להיות הכל כאשר לכל כמשמרות נטועים. אמנם ההיתה כזאת בדורות הבאים? ההיה רצונם ומחשבתם לפעלת אדם? לא, כי מעת נחתם התלמוד נעשה כל דבור ודבור היצא מן התלמוד, לא כמשמרות נטועים בלבד, אשר לא יוזו ממקומם כי אם היו כנטועים פרים ורבים עד אין תכלה כנטיעים משלחי פירות ומרבי ענף במשך הזמנים אשר כל ענף וענף היה למשמר נטוע. ועתה מי זה הוא אשר חשב טובה על ישראל ודתו? הרמב"ם אשר עשה נטיעותיו כמשמרות נטועים או אלה אשר עשו המשמרות הנטועים לנטיעים אשר לא יטושו מעשות פרי, לצרקה גדולה היה נחשב זאת בעינינו, אילו היו לנו רק משמרותיו הנטועים ולא יותר. אבל עתה המשמרות הנטועים אשר קבע לנו הרמב"ם באמת לא זוו ממקומם - כי מי מכל החכמים האחרונים אשר מלאו לבו לעקור אף אחד מהם - אבל בעלי החקירה החפזית המדומה אשר באו אחריו הלא קבעו על משמרותיו משמר על משמר. ויהי פרי החקירה המהוללה הזאת רק תוספות על עול המסקנא, היא הכבידה המעמסה היא הגדילה הסאה, ועול המסקנא לא נשכח מצרכי המקום והזמן.

אבל

(18) חזברים חאלה הם לשון חכמים רש"ל משה מלך בבל. ומדבריו שכתב לנחניג את הבחמה שהיא החמון דומה כמי שמבדיל בין החכמים ובין החמון בחיוב קיום ודינים. ואני לא אאמין כי החכמים שנעזרים בנכס לרב עם הרמב"ם יסכימו לדעתו בזה.

אבל מרבית חכמתה אך הולירה מרבית דינים ומשפטים כל ידעו הקדמונים. כאשר ראינו עד כה כי מעט אשר נצחה שנת חכמי צרפת, ותגול ותרכה עצמה גם בספרד על ידי הרמב"ן עד כי תורת התלמוד שנתה פניה מעתה, כי הדקדוקים העיוניים והפלפולים הלמודיים הולירו והצמיחו דינים על דיונים חדשים לא שערום אבותיהם והיו ברוב הימים כלם מדיני ישראל, אף כן גם מצד אחר נבראו בעת ההיא חדשות בארץ וגם בהן לקח הרמב"ן חלק בראש, וכונתנו כזה על חכמת הקבלה, אשר בימי הרמב"ן עלתה נצה ותהי פורחת, בתעצומה חזקה הפעילה הקבלה על רוחות חכמי ספרד ותבלבל דעות גדולים ומובים עד לאין מרפא. הנה אמת נכון הדבר כי כבר בשנים קדמוניות היה העסק ברזים ובסודות אשר נקראו סתרי תורה, והשמוש בצרופי שמות הקדושים מתפשט בישראל, וכן המנהג לעשות קמיעות ולחישות נפרץ מאד בעם ובין חכמי ישראל, האמונה בכל אלה היתה חזקה כאמונתם בכל עקרי התורה. הן הדישה במעשה בראשית ומעשה מרכבה, וכן השמוש בשמות הקדושים והחקירה במה שלמעלה בהיכלות ובמעמד כחות המלאכים יכל צבא מיום בחרום וכל הרומה להם כבר נזכרים בתלמוד ובמדרשים עתיקי יומין, והעסק באלה הענינים הלא היה ישן נושן (דוד"ד ח"א פ"ג). בימי הגאונים הראשונים השתלשלה הפנה הזאת יותר ויותר, ורבים היו בבבל אשר היו פועלים בשמות ובהשבעות והיו מאמינים בקבלה מעשית ובגלוי אליהו ליחודי סגלה אשר זכו לעמק בסוד שרי ובסתרי הקבלה. לעדות רב האי גאון היה זה לרוב בסורא ההשכלה ונפרצו לרוב ולמדו כן מן הכשרים (ש"ח פ"ד כ"ט). אמנם מעת אשר גדלה ההשכלה ונפרצו לרוב החכמות הלמדניות בספיד כמעט נשכחה כמת מלב זאת הדישה אצל רובי בעלי החכמות, והיתה דרושה רק לאחרים כיוצאים מן הכלל. אנשי המעלה בחכמות לא רצו בחכמה הדמיונית הזאת ולא האמינו באמתתה. עד ימי הרמב"ן ורבנותו לא מצאנו בספיד בעלי קבלה לפי מדת המקובלים של האלף הששי. הן אין ספר בכל ספרות ישראל הישנה אשר נתן עלה יותר לפרשו על פי דעות הקבלה כספר יצירה, כאשר עשו באמת מפרשים האחרונים. ובכל זאת כל המפרשים הספרדים הראשונים לא עשו כן, אך השתדלו לפרשו בדרך חכמתם, וזרמב"ן היה הראשון אשר פרש את ספר יצירה על פי חכמת הקבלה⁽¹⁴⁾. וכמה מתמרמרי הרב רבנו משה בן מיימון על מעשה המקובלים וידבר בחמת רוחו משפט מרשיע על חלומותיהם ועל דבריהם, ועל שגעות כותבי קמיעות ואמרי דברים כאלה לא יאות שלם לשמעם כל שכן להאמינם (מ"נ ח"א פ"א), ומזהיר כל אדם מפני אולתם. שהם המשוגעים מבני אדם והם מבחלים בשם המפורש (פ' המשנה סוטה פ"ו). כי צרופי השמות שזם פועלים בהם סכלות הם וכוב אשר בדאום הפתאים (מ"נ ח"א פ"ב), אמנם מה מאד נשתנו הדברים בספרד מוזמן הרמב"ן והלאה! ועתה לא נפליג מאד אם נאמר כי כאשר היה

(14) החכם ר"א יעליניק בכתביו על הקבלה מ"ב עד 84 כתב שחפ' לס' יצירת המינים לרמב"ן אינו סגנון כי אם לרבו ר' עזריאל. אך מדבריו במחברת א' עד 40 תערה 5 נראה שדעתו שזרמב"ן בעל חפ', ושם מ"א עד 10 כתב שזרמב"ן פ' ס' יצירה מפי רבו ר' עזריאל ופירושו שונה מפירושים אחרים ע"י קצורו ובוז היה לו רבו לעינים כלומר בענין הקצור. ואמנם אחר שדקדקתי בפירושו נ"ל שאין להעביר את הרמב"ן מנחלתו. וזה הקצור וזכרנו בדרך הרמב"ן בפ' התורה שבכל מקום שש' ע"פ קבלת מקצור ומסתור חכונה, וראית לדבר שהרי כבר בדור שני אחריו נחיתם זה חפ' לרמב"ן. ולא יתכן שכבר בעת ההיא סגנון במחברו ויחסותו לס' שלא כתבו. והרי בעל מערכת אלהות המינים לר' פרץ חתן הוא הביא את פ' ס' יצירה הנזכר בשם הרמב"ן והענין שכתבי בשמו הוא פ' בענין מדת יסוד ונמצא באמת כן בפ' שלפניו וזכרנו שזו חפ' מענין מדת יסוד מצאתי גם בדוקקני בשם רמב"ן ושבתתי מקומו. ובעל מערכת אלהות מביא פ' רמב"ן לס' גם בפ', אבל הענין שסמיו בשמו לא מצאתי בפ' רמב"ן שלפני, אבל ידוע שחפ' הנדגס חסר וקטוע. והנה יחית ר"ח חות איות שיהיה ע"כ נראה מספרו שקבל מחרש"א (ע' לקמן) וא"כ ודאי שהוא ידע שזרמב"ן בעל חפ' לס' יצירה.

היה הרמב"ן משובב נתיבות בספרד בחכמת תורת התלמוד, כן גם הוא היה המיסד שם את חכמת הקבלה להיות דרושה לכל החכמים.

לפי הנודע היה הרמב"ן תלמיד להמקובלים רבי עזריאל ורבי עזרא אשר היו תלמידיו רבי יצחק סג"י נהור בני של הראב"ד בעל השגות. מהם למד ומהם קבל חכמת הקבלה⁽¹⁵⁾. ולא נתמה על חפץ הזה, כי כאשר נראה מכתביו היה הרמב"ן מוכן במבטו להאחז בחכמיה ובסעיפי חזיוניה והיותיה, כי איש מלא כח הדמיון והלך נפש היה הנחמני במבטן ומלידה, ועל כן לא יפלא כי עד נפשו היה שקוע בזאת החקירה הרמיונית. וכבר אמר עליו הרב רבנו נסים בן ראובן בדור שלישי אחריו: הרמב"ן תקע עצמו בקבלה יותר מדי (עי' לקמן). ואמנם הוא היה גם למשל לחכמי דורו וביחוד לתלמידיו, ממנו ראו וכן עשו לנדב טובי כחותיהם וזמנם לזאת החכמה הדמיונית. ובאמת כבר בזמנו ועוד יותר בדור שאחריו מלאו פני כל הספרד מתנובת הקבלה ומיום אל יום גדלה ופרצה ולאין מספר רבו דורשיה. אמנם יותר ממה שהזיקה דרישתה מפי רב לאון התלמיד הזיקה התפשטותה בכתב. כי לא ארכו הימים אחרי הרמב"ן ונגלו על פני כל הארץ ספרי קבלה לרוב, ועד יום גלות הארץ היה הדבר כן. הגולים הביאוה לכל ארצות נודם והם הפיצו גם ספרותה בכל מקומות היהודים. הן אמנם כי הרמב"ן לא חפץ כן ולא ישרה נפשו בפרסום החכמה הזאת ורצונו שתהיה נחלה רק ליחידים. ובחקירת פירושו על התורה מזהיר באזהרה מופלגת את כל קורא כפירושו שלא יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר הוא כותב בו בסתרי תורה. ובאמת בכל פירושו שפירש על פי הקבלה הוא כנוגע ואינו נוגע מגלה טפח ומכסה מפתחים. ובקצת מקומות בפירושו אמר שאין להאריך בכמו אלה במכתב ואף הרמז הוא רב הנוק (פ' בראשית פ"א). ואמר על קצת פירושים: והוא סוד גדול לא נתן ליכתוב (סוף פ' בראשית). אבל מה יסכן מאמרו שהדברים הללו לא נתנו להכתב והוא בכל זאת כותב! מה לנו אם מאריך או מקצר. יבמעט נוכל לאמר כי הקצור וההסתר עוד יותר מויקום. כי הסתרת הכונה וקושי ההבנה הם מעוררים עוד התשוקה אצל בני אדם הקוראים והמעינים לפתור מליצות חידותיו ולגלות מסתריה. והלא אנו רואים כי הגיעו הדברים ככה לא כביר אחרי כותו וכלל הדורות לאחריו. ואחרותיו שהזכיר את הקוראים בספרו נשארו מעל, ועצתו לבלתי הסבר סברות בפירושו על פי קבלה לא נעשתה. הנה אחד מהחכמים בדור אחריו אשר אמרו עליו שהיה תלמיד רמב"ן ור' יצחק דס"ן ע"כ שמו כבר סבר בהם סברות והשתדל לגלות שפוני טמני סודותיו וכתב ספרו מאירת עינים אשר תעורתי לפרש סודות הרמב"ן בפירושו על התורה. וכן המקובל רבי שם טוב בן אברהם גאון כתב ספר כתר שם טוב אשר משתדל בו לפרש סודות הרמב"ן בפירוש התורה (מצרף לחכמה ל"ע ע"א), ולפי דבריו בספרו קבל כל פירושו מרבו הרשב"א אשר אמרם לו בלחישא (שם ועי' לקמן פ"ד) בדור שני אחר הרמב"ן כבר עמד העסק בקבלה ברומם של עולמם ובקנאה גדולה כתבו בה ספרים. בעת ההיא יצאו

לאור

(15) ר' עזריאל ור' עזרא שזכרתי לעיל הערת 8 שהובאו בתוס' שהם בל"ס צרפתים, כבר אמרתי שם שאינם אותם הגידעים שהם רבותיו של הרמב"ן בקבלה, וכבר הוסל ספק אם ר' עזריאל ור' עזרא שנים חיו או היו אחד אלא שקצת מחברים שהעתיקו מחבורי ר' עזריאל כתבו במעורר ר' עזרא. ועי' במחברות הג"ל שהביא ר"א יעללינק (מ"א צד 84) א"ב ראיתי בן הריקאנטי שפחלף בספריו את ר' עזריאל בר' עזרא. ואמנם עדין הדבר שקול. ההלופ בשמות ודאי שהוא ראייה על פועת הכותב אבל אין ראיות מזה שהאחד לא היה ולא נכרא, ואדרבה הפועת עצמו מוכיח שהיו שנים ונתי' הריקאנטי עצמו מוכיח כשני אנשים כפי שהובא במחברות ב' צד 4 בתעודה: שם' נשא כתב הריקאנטי ונ"ל והוא (הראב"ד) מסרת לבני ר' יצחק סג"י נהור והוא כסרה לשני תלמידיו ר' עזרא שפי' שח"ש והאחד ר' עזריאל ואחרים נמשכה לרמב"ן ע"כ ספעימים חאלה כתבתי שניתן בנים.

לאור קונטרסים מופלאים בקבלה אשר מהם נתחבר ספר אשר הרעיש את עולם היהודים, כי מחברו גם המשתדלים להפיצו בישראל באו בתחילה וברמיה ותלו הדברים באילן גדול וקראוהו על שם רבי שמעון בן יוחאי התנא מתנאי המשנה למען הגדיל את קדושתו. הספר הזה הוא ספר ה' ה' (ה'). הספר כאשר הוא לפנינו לא יצא לאור בשלמות בפעם אחת כי אם קונטרס קונטרס (ר"א יעללינק במחברותיו מ"א ס' 3, 4). ונראים הדברים כי עוד בחצי המאה השלישית אח"ה' אלפים לא היה הספר מקובץ כלו כאשר הוא בידנו היום (זו). והנה כל משכיל על דבר אמת ובוהן בעינים פקידות את דברי הספר הזה הלא יראה בעיניו, ובלבבו יבין כי מתיך הספר צמי מוכח כי לא יוקדם לדור שאחר הרמב"ן, ומי פתי יסור הנה להאמין באמתתו באמתת יחסו אל התנא רבי שמעון בראותו כי אין גם אחד מכל גדולי חכמי ישראל נושאי התורה גם המקובלים ידעו ממנו שמץ דבר, וכמה רעיונים והגיונים דעות וחקירות באים בספר לקוחים מספרי מדקדקים ופחילוסופים ספרדיים בפרט מספרי הרמב"ם, הלא כל זה אות שהספר מעשה ידי מקובל ספרדי ולא נשעה בדברי שקר להאמין שרבי שמעון בן יוחאי עשהו והוא היה מכוננו, ובעת ההיא אחרי דור הרמב"ן עלו בספרד עוד ספרי קבלה כצמח האדמה, אך מן הראשונים שהשתמשו כבר בספר הזה רבי מנחם מדיקאנטי ורבי בחי בן אשר תלמיד הרשב"א.

אמנם הבקשה להסתיר סודות הקבלה ולהמניע פיסוסה לא היתה עוד כבראשונה, ועצת הרמב"ן לא נמלאה, ותהי להפך, כי קמו אנשים אשר לא שעו אל דברי הרמב"ן ופתחו שעריה ויהי ביתה פתוח לרוחה לכל המבקשים לדעתה ולבוא בסודותיה, אחר מהבאים אחריו הוא המקובל רבי יוסף בן אברהם בן גיקסאלי (א), אשר חבר ספר שערי אורה ובשמו כן הוא כי הוא פותח שער למתחילים בזאת החבטה, ובי מסר כללים ועקרין אשר על ידם בקל יכול הדורש לבא תוך פנימיותה. והר"ב רבי בחי בן אשר מסר קוסמא עשה פירוש על התורה אשר רובו בנוי על יסודות הקבלה, והספר הזה כתוב בלשון מוכנת ונמליצה קלה למען ירוץ כל קורא בו. בתשוקה עזה הרימו קולם אל בני דורם לדבר בשבח הדרישה בה והעירו את האהבה אליה בספריהם אשר יעדו להמון החכמים והדורשים כאמנם כי אך היא רפאות ללב הנכובים באמנות, להורות סתרי הדת ולפקח עינים עורות וכוונתם לגלות סתרים פנימיים, כדי שישבו האווכדים לגדר האמונות ורכי יוסף בן גיקסאלי המדבר ככה (ונתנו אנו סוף ח"ב) עוד מתנבך בלבבו כי גפרו הזהו יתיה, "הר גבוה מבשר כל העולם" (שם סוף ח"א). ויותר מזה הפליא לדבר גדולות בשבח הדרישה בקבלה לכל איש ואיש, בעל הזוהר. הלא עקר תכליתו של ספר הזוהר היה לתת פריסם לסתרי תורה ולגלות שפוני פנימי הקבלה לכל דורשי התורה, מה שהיה לפנינו נחלה רק ליהודים, ודיו עומדים תחת האזהרה לכל ישלחו כל אחר ואחר בדרישתה יריחם.

16) יש ביחסים את הזוהר לר' משה די ליאון בן כתוב מוחסין דמס אשכנזים ובעולם השלם שנרשם בחייו ושם חייה כל המעשה מעטן התליתו ומעשה רב. גם האריך בזה ר' יהודה אריות די מדינא גם ארי נוחם ואחרים ריא יעללינק במחברות תנ"ל והראת כמה דמיונים שבין הזוהר ובין ספרי ר"ם די ליאון האחרים, והביא גם דעת החכם לאנדויער (מ"א צד 21) שפיתח לר"א אבועליאזר אותו אברהם שרמן זצ"ל הרשב"א נשוי ס' תקט"ו. וזא בתקנת מנחת יוחנה לר"י חיים ונעקש מאת הר"ר ישי' מקנידא במצדף להבא דר"ם ע"פ איך שהיה בזה הדבר שחזר הוא ילד ספרד ואין להאריך בדבר שברור מוסק מכל והגונים אשר אינם נרשמים בזה.

17) ספחתי על הזלפת יעללינק במחברת א' מ' III, IV כמו שכתבתי בפנים רק אוסף על דבריו מה שנתב ר"י חיים בתקנת מנחת יוחנה: כי אסף כל מה שנמצא בחזקת כנסת ובעם מה עוד שרבונו הו' בדי מהנצחא למנו. ונראה מזה כי עוד בימי החיים שהיו מנורשי ספרד האחרונים לא היה חזק מקובץ ומשומתי אחרי הנהגה ר"א יעללינק כמ"ס VIII ש"ב בן גיקסאלי וזה בדרו שאחרי רמב"ל ולא ניהסך שנקאחרי.

ידיהם. כי על כן הערימו סוד ויחסו זה הספר לרשב"י והעבירו קל במחנה העברים כי מאת ה' היתה נסבה כי לא יתגלה זה הספר עד שיבוא דור אחרון למען התיר הרצועה אשר אקשרם עד כה מבוא פנימה תוך מסתריה. כי על פי ה' היתה זאת שלא יתגלו הדברים עד אחרית הימים ואז יהיו נחלה לכל הדורשים (תיקונים פ' כי תצא פ' כי יקרא). לא לחנם מאריך דברים בכמה מקומות לדבר בנגות בני אדם אשר יניחו ידם מן הקבלה ובשבח המשתדלים לדעתה ולהתעמק בה⁽¹⁹⁾ ולא לבד שיגדיל זכות ההוגים בה אשר יש לאל ידם לבא עד תכונתה ולרדת עד עמקי סודותיה כי אם זכות גדול הוא אף למאמינים ולמתעסקים בה גם אם קצרה ידם וגואלו מהתבונן בה בינה ולהשכיל על כל מלה ומלה מדבריה. מכל זה הלא תצא כנגה כינת בעל הזהר כי כל ישעו וכל חפצו לפתח חיצובות הגזרה אשר גזרו גם בעליה לבלי תת כל איש ואיש לבא אל שעריה. ואולם מלבד זה שגלו סודותיה בכתב על ספר כי אם ברוב הימים היה מנהג הדרשנים להכניס תוך דרשותיהם שדרשו לפני הסון העם דברי קבלה כאשר נראה מתוך הרבה דרשות של הדרשנים ברבים שנרפסו שהיו מכניסים רמזי קבלה וניממריאות בתוך דרשותיהם. וכבר הרב רבי שלמה בן התשב"ץ (שו"ת רשב"ש סי' קפ"ט) מתאונן על זה ומדבר משפטים עם הדרשנים בזמני שהם דורשים ברבים בעניני הספירות ורומזים אליהם וחושבים לדבר בסתרי תורה ודברים אלה קשים ומרים כלענה. ובזמן עוד מאוחר הרב רבי יש"ר מקאנדיא (מצרף לחכמה דף י"ב ע"א) קורא תגר על הדרשנים ואומר: לא ידעתי מי נתן להם רשות לדרשנים לדרוש ולחדש סודות... שהדרשנים הבודים מלבם כמה ענינים הם היו בעוכרי החכמה. והנה אין משרתנו ומשרת חקירתנו פה לדבר על חומר הקבלה ענינה ומותה, רק זאת חפצני להעיר כי טעת אשר התפשטה הקבלה בספרד ונסתבכו הרוחות בעיניה נשתנו הדעות והאמונות ומושגים חדשים מקרוב באו פרצו בארץ. ולא לבד שהאמונות שנו טעמן כי אם גם מעשה המצות התפעל מן הקבלה, הסון דינים וחקים ומשפטים ומנהגות שונים אשר אין להם מקור אחר כי אם בדברי המקובלים בזה ובזה. שפרי קבלה במשך הזמן התנהגו העם אחריהם ועלו בספרי הפוסקים ונעשו דינים מדיני ישראל⁽²⁰⁾ אשר גם החכמים התלמודיים אשר לא היה להם יד ושם בקבלה וגם לא היה להם עסק עמה גם הם נמשכו אחרי אלה הדינים, וביתר גלול מאד מספר המנהגים בבתי כנסיות ובתפלה שנהגו על פי בעלי קבלה, וכן עלו כמה תפלות שיסדו ותקנו המקובלים כסדר תפלותינו כאלו הן מיסוד אנשי כנסת הגדולה, ואם נשאל מ"ז ראו על ככה ומה הגיע אליהם כי אותם הרבנים אשר לא היה להם חלק ונחלה בקבלה ולא אבו הלך בדרך חקירתה כי בכל זאת קבלו דיניהם ומנהגיהם בין דיני ישראל? על זה התשובה כי עם שהרבנים התלמודיים וגם בעלי המחקר בילדי הקבלה לא השפיקו, האמינו בה, ואיך לא יאמינו ולא ישאו פנים מה שהרמב"ן גדול הדור האמין ונתן נפשו עליו, ומה שתלמידיו אשר כלם היו גדולי הדור האמינו והידו באמתה ועסקו בה בכל עז ונמשך מזה כי הקבלה היתה גברת והיו חקיה לחק בישראל.

אחרי הדברים והאמת האלה יצא לנו כי לשני צדדים היו החדשות אשר ברא הרמב"ן בארץ פועלות על האמונות והדעות ועל מעשה הדת והמצות. מצד האחד פעל על ירי שאת תלמורו להגדיל סאת הדינים והחקים כי כמה דינים מחדשים שאבי הפוסקים

(19) עי' ראיות ע"ז בהקדמת ר"י חיים לס' מ"י ותאריך בדבר. בעל מצרף לחכמה דף ר' ע"ב ותלמוד.
(20) למותר יהיה לחבוא ראיות לזה. מי לא ידע בכסוי אלה, וראה בהקדמת בית יוסף לא"ח שמונה ס' הוצר בין מקוריו. ועי' במצרף לחכמה סוף כ"ג ע"ב ותמצא הסון דוגמאות לענין זה ד"ר ח'ה

הפוסקים ממקור ספרי הרמב"ן התלמודיים, חדושי התלמוד היו נאהבים ונעימים לכל המורים שבאו אחריו כי מאד עמקו מחשבותיו וכל דבריו בדקדוק רב נאמרים, עד כי אמר עליו אחד מנאוני קשמיליא האחרונים (ר' יצחק קנפמן) שהירוש בחדושי הרמב"ן צריך לעיין דק היטב ולהשתדל ולהוציא ולצמצם כל לשונו בענין שלא ישאר בו דבר מיותר אפילו אות אחד כי כל דבריו הם במספר ובמשקל ובמדה (ס' דרכי התלמוד). ובכל גלילות קטלוגיא היו דבריו לחק ומשפט בסמכם עליו כעל משה ספי הגבורה (ש"ת הריב"ש סי' ה"ו). והעידו עליו שבגלילות קטלוגיא לקחו חדושי מקומם של תוספות הצרפתים. בקצת ספרי הלכותיו אשר חבר העלה (והביא הרבה חדושי דינים אשר חדש על פי דקדוקים וסברות ופלפולים, דינים אשר לא שערס הרמב"ם בקבוצת הלכותיו ולא מאמנים ספרדים אחרים אשר כלם לא העלו רק הדברים הפשוטים והכדורים בתלמודים²¹), ועל כן מצד הזה חוקה מאד פעולת הרמב"ן על ידי שמתו להרבות דיני ישראל. ואמנם מצד השני פעל גם לא מעט על דרך הרוח בעמו על ידי דבקתי בחכמת הקבלה. כי הוא המורה הגדול לכל דבר ונשוא פנים בכל ארצו הלא היה למשל בני זמנו. הן אמנם כי הוא לעצמו היה והיה מאד בענין הזה, כל מה שכתב בעניני קבלה היה רק כרמו ובסוד ודבריו היו קשים להבנים. ומאד מאד מזהיר את כל מסתכל כמה שכתב בסתרי הורה כי לא יסכרי בו עברה כי לא יושנו דבריו זולתי מפי מקובל חכם לאון מקבל מבין (פתיחה לפי' עה"ת), וכמו כן נראה מפירושו לספר יצירה כי לא רצה לגלות סוד לבו שכמעט כל הפירושים נחוב ברמזים דקים, אבל מה יסכן לנו העלמתו תחת מסווה רמזיו אם הדברים כתובים על הספר רשומים ונתונים לכל אדם וירי כל מבין עם תלמיד ממשימים כמסתריהם הכתובים בפירושו על התורה ובפירושו על ספר יצירה ובספר האמונה והבטחון אשר נתחם לו²² ומי יודע כמה כתבים בקבלה זולתם שחבר וכבר הזכירו קצה מחבריהם על שמו ספרים בקבלה, כמו ספר הרמון (קוה"ד ופי' ר"ם בוטריל למ"י פ"ד מ"ב) עדין גן אלהים (קוה"ד) אוצר החיים (שם), גם יתחם לו פירוש על שיר השירים על דרך קבלה²³). ועתה מי זה לא יורה כי הרמב"ן אשר היה מופת לזמנו פעל

(21) הרמב"ן חבר ספר הלכות לגדלים ובכורות על דרך הרי"ף ונקראו פסקי הלכות (ה' רשב"א נדרים כ) וספר תורת האדם על הלכות אבלות וגדה. הלכות אבלות שלו מלא משא ומתן ופלפול אבל ה' נדת הלכות פסוקות על דרך רמב"ם. בחי' גמין נמצא פסק הלכה מדיני דני' ב' בפלפול עצום. אך וס' לחפץ בחדושי על הגמ' הנודעים על ס' שבת, יבמות, קדושין גמין, בבא בתרא, שביעות, סכות, ע"ז, חזו"ן וגדה, וכן בלקושיהו ובס' הזכות ובכל ספרי השגותיו תמיד היו עניני נגזרות לפסק הלכה. (22) לדעת ר"א יעליניקע בבכורותיו מ"ב עד 40—42 ס' אמונה והבטחון מיוחד בפסוקות הרמב"ן וראיותיו: א) שהרמב"ן נהיר מאד לכתוב דברי קבלה. ב) שבהאח"כ פי' עשרת הדברות ובפי' עה"ת פי' באפן אחר. ג) שהריקאנטי מעתיק בפי' עה"ת את כל דברי הספר ובשום מקום אינו מזכירו על שם הרמב"ן. אך עדיין הדבר שקול. שם' מעמי המצות ליריקאנטי כמות מ"ה כתב ובענין כיון חבור כבר פרשנו וכו' וזה סוד ענין המסקלות וכבר באר הגדול וכו'. והנה בבכסת ראשונים מצאתי התואר הרב הגדול סתם מכון אל הנכבד, ובספר בריקאנטי בפי' עה"ת מזכיר הרבה פעמים פירושי רמב"ן בלשון וכתב הרב הגדול ועל כי גם כן כיון על הרמב"ן שזה הסוד כמות הנקולות נמצא בתאמונה והבטחון הרי שהריקאנטי מיתוס לרמב"ן. עוד מצאתי לרי' חיים בפי' פנים אין כל אחד מהם מכתיב הששם והם הם שםש דברי הרמב"ן בחשנותיו לס' המצות שרש ב'. ומחלוקת הפי' לעשרת הדברות אין להוכיח שהם שני פנים וכו' שאין חוכמת סתם שהחזיר על הכתיבה שהרי דאינו שכתב וכתב, אך זה תיבה שמצאתי תבדל בין פירושו על ח"ת ובין פי' בהאח"כ ובשניהם כתוב שם ע"ד האמת. הנה בעל הספר כתב וקריב לומר שהכלאך שנשלח להם לישראל וזה המלאך הממונה על הנהגת הענין ותוא השקף של ישיעה, ובפי' עה"ת כתב: וע"ד האמת הוא המלאך הנואל ששמו בקרבן וצ"ע. (23) פי' במ"ה ח"ל עד 59 והאלה שחוכה המחבר שהפי' לשח"ש הגדום בשנת תקכ"ו באלפונא אינו מיומב"ן כיא כר' זוריאלי רבו וראיותיו שהריקאנטי מעתיק דברים הרבה בספריו הנמצאים בחי' והוא וכתבם בערשם ר' זוריאלי. אבל כתב שם בכתרת 4 שזה תימה שנמצא בפירושו הוה שהביא פי' על פי' עלם מעליות וכו' שר' שלהם כפי מה שפרשתי בפי' החומש והוא הרמב"ן שפי' כן הרי ראהו לחפץ.

(דו"ד ח"ה) ב"ת

פעל מאד על ידי משלו על אחרים בדרוה וביותר על הדורות הבאים עד כי רבים ההפעלו סמני והתעוררו סמני לכתוב דברי קבלה על ספר, ונעשו ספרי קבלה אין קץ ובראשם ספר הזוהר וכל אשר עמו כמו מדרש הנעלם, ספרא דצינעוהא, ותקוני זוהר ורבים אשר עמם, כלם חזקו מאד על דת ישראל והשביחו אמונתו מטהרה, ועוד נוסף על זה כי התנהלו דינים ודיני דין אשר לא נדע שחרם, ועתה סוף סוף לא נפליג אם נאמר כי התעצומה אשר פעלה הקבלה על הדת ועל האמונות וגם על מעשה המצות ודיני ישראל ומנהגינו בכל הדורות המאוחרים חלק לא מעט יכתב על חשבון הרמב"ן מבחינת היותו הסכה הראשונה לרוב התפשטות הקבלה. משנה גדול היה זה כי ערב רברי קבלה בפירושו על התורה והפשיט מן הפירוש אחרות פשוטות ושווי ההלכות הרעיונים והלבישו בגדים מכמה צבעים שונים מעמק פשוטו של מקרא אשר הוא צבע מוהיר מאיר עינים, מן הקבלה אשר חשך משחור תארה ומן האגדה אשר תבלול בעינה כי האיש אשר רק לדעת פשוטי כונה התורה חפצו הערובת כואת תתעהו בעיונו ותפריעהו בדרישתו. הן אמנם כי הרב עצמו מצדיק דרכו אשר לו בפירושו, באמרו כי לשלש מטרות פניו מועדות: להניח דעת התלמידים... ולמשוך לבם בפשטים, וכונתו על החפצים בפשוט המקרא, ובקצת דברים נעימים לשומעים, והם השומעים אשר גם במדרשי אגדה ימצאו חפץ, ואולם גם ליודעים הן, והם המתאיים להתעמק בתורה על פי מדת הקבלה, ומרצותו למלא משאלות כל מיני הדורשים ומדעתו כי בזמנו אלה ואלה יבקשו חלקם בפירוש התורה, על כן עשה פירושו על זה האפן בדיואן כל אלה יחד בחוברת, אבל בכל זה לא טוב עשה כי לא הפריד אלה דרכים השונים איש מרעהו וטוב מזה היה עושה אילו היה נותן לפניו פירוש שלם לפי עומק פשוטו של מקרא כמעשה רשב"ם וראב"ע כי אז היה פירושו עולה על כל פירושי הפשטים בין מצד טובי מברותיו בכונת המקרא בין מצד קלות לשונו ונועם מליצתו. אם נפשיט מעל פני ספרו כל הפירושים הרחיקים על פי מדרשי אגדה והזרים על דרך קבלה הלא יבין כל משכיל על דבר כי גדולים מעשי הרמב"ן בפירושים הפשטיים. ככל מקום היה דקדוק הלשון לו לקו, ובמקומות לא מעט הצליח בידו להוליך שולל פירושי מפרשים אחרים ומעצים תמיד דעתו בראיות אמירות²⁴). יפים ונעימים באוריו לגורת מלת קשות במקרא אשר מוסרם בחכמת הלשון וברמיונים ברורים. אבל בזה הפירו לפעמים על המדה עד שנכשל לחצוא נגר דקדוק הלשון²⁵). מאד אהב לבאר מלות קשות על ידי שעשה את המלה מורכבת משתי מלות וגם במנהגו הזה נדחק לפעמים יותר מהראוי כמו בפירושו מלת בתי שהיא מורכבת מן בירהוא וגמשך אחר מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה בביאור פשוטי המלות (בראשית פ' והארץ היתה), שרץ שהוא רץ (שם בפ' ישרצו המים), ובר' מלה מורכבת זה בר' (פ' ויצא) שתים העין מלה מורכבת שתוי מן (בלק פ' שתום העין), וחקירות לחוצות כאלה הן לורא לנפש קורא מבין ואינן מעשירות חכמת הלשון. הרמב"ן נמשך בפירושו אחר כללים מיוחדים במנהג המקרא ומשפט לשונותיו

(24) כמו בראשית פ' שבעתים יוקם סוהר ה'א' שפ' לשבעה דורות וזהוהו אין מעט שבעתים לו דורות כי לא תאמר חסלה הזאת על ה' הנפרדים אלא על הכפל. וראת פ' ב' נח פ' אחי יפת הגדול. וביוצא פ' ויבנה אשם. ביוצא פ' והיא כפורחת. מקץ פ' בי ארנו. ויש פ' ויש לבו. משפטים פ' כי יפתה וכתנה הרבה מאד.

(25) על' משפטים ב' מלאכתך ודמך ובראשית ב' תרשא הארץ. גורת רשא והוראתו. קרח ב'א' אז בריאת. והאוינו פ' עם נבל בפי שרש נבל לכל חוראתיו. אבל נמצא בו כמה גזרות והן קשות כאבן ודחיקות. כמו בויחי פ' הרוגת אחי מנחת רעך ורע אינך. ובתצות פסוק ולא יוח עושה ליות וכוח גזרת אחת. ובב' קדושים פ' ואיש אשר יקח את אחותו שפשיט חסד אצל עריות כמשפטו של חסד בכל מקום. פ' כי תצא פ' לא תתעשר בה כנעין יתאמרו כל צינלי אין, וכאלה רבים. (דורר הית)

לשונותיו אשר על פיהם יודע לפרש בטוב טעם ודעת בדברים אשר נחשוב שהם מיותרים בתורה ונראה כי הם כתובים לתכלית גדולה והם טענם כונתה (לך לך פ') ויעבור אברהם, וכן גם להפך יפרש כמה מקומות במקרא אשר למרא עין נחשוב שיש בהם חסרון מלה על פי כללי שהמקראות יקצרו לשונם במובן (פ') חיי שרה פ' וכל טוב אדוניו, פ' וישלח פ' ויקח עשו, כי תצא פ' ועשתה ובכ"מ). וכלל גדול בפירושו להמשך אחר התרגומים (בכ"מ) ולהעזר בכיבוד המלות במשפט לשון הארמית⁽²⁶⁾. ויען חוקירו את התרגומים ולשונם לתכלית כאורו אף על כן נתן לב להעמיק בהם ובפרט בתרגום אונקלוס על התורה והניח כלל יקר: אונקלוס רודף אחר הענין ולא אחר המלה (פ') לך לך פ' אחי אשכל, כי רק להבין את הענין מתכוון (פ') קדשים פ' לא תלך רכיל, וכמה מבטלות כבר נכשלו רבים ממבקרי המקרא אשר רצו להקן נוסח המקרא על פי התרגום. ולא שמו על לב כי התרגום לרוב רודף אחר הענין לא אחר המלה כקב"ה הרמב"ן. וכן העיר על כלל אחר בת"א אשר גם הוא יקר בערכו והוא שאונקלוס יתרגם בשני פנים בכתובים רבים (פ') בשלח פ' דק מחספס). ומזהות התרגום אחד מעוזרי הראשונים בפירושו לכן דדקדק מאד בנוסחאותיו ולא סמך על נוסחא אחת כי אם חפש ובדק גם נוסחאות אחרות עד שהעלה האמיתית בידו (בכ"מ). ומאד מאד היה מתון בבירורו כי חשב בכל לב שנתפשטו גם נוסחאות מהתרגום אונקלוס אשר הוגה מן התרגום הירושלמי (פ') בלק פ' ולא הלך). ועוד כלל אחר העמיד בתרגום כי בשמות פרטיים לפעמים יתרגם השמות ולפעמים ינחם כמו שהם בעברי וזה מפני שהוא כותב השמות לפי מה שהיו נקראים בארמית בדורו (פ') מקץ פ' צפנת פענח). ואף הוא תפס שמה חדשה בכוונת התרגומים בכל מקום שנראה מדבריהם שהם משנים דבורי הכתוב למען הרחיק הגשמות וכמו שייסד הרמב"ם במורה נבוכים בהרבה מקומות. הוא מכחיש שהיתה כונת בעלי התרגומים לזה ומרכזה ראיות מהתרגומים עצמם שביש מקומות אינם סובלים הכונה הזאת, אבל הענינים האלה לאינקלוס וליונתן בן עוזיאל דברים ידועים בקבלה וסודם לידועים חז"ן (ויגש פ' ויזבח וזבחים ועי' יתרו פ' ואל ידבר עמנו). ככל פירושו אין לו דבר עם חכמת הפילוסופיא בדרך שאר ספרשיים בספרד אבל סומך לפעמים על דברי חכמי הטבע, ואמר בענין הקשת על כרחנו נאמין ליונים (נח פ') זאת אות הברית) ובפרט ספרש כמה דברים על פי חכמת הרפואה (בכ"מ). כללי של דבר אם נסיר עינינו מפירושו אשר בהם נמשך הרבה אחרי האגדות ואחרי הקבלה, יאות להחשיבו בין סבחי הפירושים למקרא, ואינם מצד לשונו ומליצותיו הגנה הוא עולה על כלמו. מתי חבר פירושו לא נודע לנו אבל זאת ידענו כי עוד בשבתי בארץ ישראל הוסיף בו והקנו (פ') וישלח פ' בברת ארץ).

הרמב"ן העמיד תלמידים הרבה אשר כלם היו גדולים אנשי שם בדור אחריו, גם היה לכלם והלכו אחריו לכל דבר, וכבודו כמלאך אלהים. ולמי אתי יקר וגדולה יותר ממנו. אם גם אמרנו כי דרכי למודיו היו באחרית הימים לרופי בקרבנו, הלא מחשבתו היתה למובה. והוא בזמנו היה עומד ולא היה יכול לראות אותיות לאחר. ואנו לא לנו המשפט בזמנו על מעשיו בזמנו. ואם כאמנה נשפוט עליו לפי מעמדי זמנו ולפי משפט מקומו, יראה הרמב"ן לעינינו לאיש כביר ברוח אדיר בצדקתו רודף שלום בעמו אור ישראל וקדושו ובצדק נאמר עליו כי היה יחיד בדורו. הרמב"ן ראה

(26) כל ספרשיי המקרא הראשונים לא נבחנו מלחיצת ידו לשון העברי מנחת לשון ארמית והרמב"ן הנדול לעשות בזה. עי' ויגש פ' ויתנהו בית הסוד שהוא מלשון סודא בארמית. ועי' מקץ פירושו על צנומות ועל לקטצים וכן תמצא בכ"מ. אמנם נראה כי נתן כן דק על צד החוקק והדל לעשות גירות כאלה במקום שהיה יכול למצוא גירות המלה בעברית בשום פנים כן תבחר לו מתוך פירושו בפי' וישלח בפי' אכפרה פניו עי"ש.

ראה בזמנו מראות מפחידות מסוכנות לקיום התורה, ראה כי גם בני המובנים רפי ידיהם מן העיון בתלמוד והיה די להם בהלכות פסוקות, ראה כי רבים מהמתנדבים בעם ללמודים הוציאו זמנם בעיון החכמות ולא מעט היו אשר הלכו אחר ההבל ויהבלו במחקרי היונים אשר היו למכשולים על דרכי התורה והאמונה, ועל כן גם ראה ברוע עין על משפט הדור הזה ועל מעשהו עד שהיה מקנא באנשי צרפת ואשכנז רועי אמונה בתמימות חסידותם אשר לא ידעו דרך החקירה הפהילוסופית משפט החכמות החיצוניות ולא רצו בהן, ותחת זה עשי התורה אומנותם ונתנו נפשם עליה. ובעבור זה נתן אל לבו לאחוז דרך הצרפתים בתלמוד תורתם, להלהיב לבות נערי בני ישראל לתלמוד תורה, ומצאנו כי באמונתו גלה את חפץ לבו הזה מפורש באמרו: שראוי להזהיר את הצעירים להניח העסק בחכמות מכל וכל, וראוי לכל ירא שמים כי ישוב וישקיר על ספר התורה שבכתב ושבעל פה כי היא בית חיינו ובוה מעלתנו תגדל (אנרות קנאות ד' לפסאי צר 10). הרמב"ן ראה כי רבים חללים הפילה הפהילוסופיא וגם אחד מתלמידיו נלכד בשחיתותיה, עד כי יצא מן הדת והצר לישראל ויהי נורא לכל הארץ (שלשלת הקבלה מ"ג). התלמיד הזה היה שמו אבנר וכתב ספרים לחלק על הדת היהודית וקראם בשם „מלחמת ה'“, „מנחת קנאות“ והיה התלמיד הזה פורע מיסר אבותיו בועט בברותיו מצר להרמב"ן רבו והכעיסו (והרעיומו²⁷). גם מלבד זה הונגר בדת ישראל עוד היו אחרים אשר יצאו מן הדת ובאו בטענות על אמונת ישראל ותורתו. או בזמנו של אבנר הזה חי יהודי שנשחמד המכונה בשמו פויל פראי אשר גם הוא שם פקודתו מלחמה נגד אמונת אבותיו, ומלא מרמה ותוך דבר בה ונתן בה דופי לפני מלך ושרים עד כי במצות המלך הוכרח הרמב"ן להתווכח עמו על עניני הדת לפני קהל ועדה ולפני המלך ושריו²⁸). ועוד יותר מהממה הלא ראה הרמב"ן התרברות אשר ההריבה הפהילוסופיא בקצת הקהלות, ועל כן במעמדים כאלה היה הזמן דורש להשיב המתרשלים אל התורה וחשב כי יצלח בידו זה החפץ רק על פי דרכו החדש להרחיב גבולות תלמוד תורתם כמעשה חכמי צרפת תחת להגביל כאשר עשה הרמב"ם. אמנם אנו ברורות האחרונים ראינו התולדות אשר יצאו מדרך החדשה אשר פלס הרמב"ן בספרד והוא דרך הפלפול והחדשים בצדק נאמר כי על ידי שטת תלמידו הוחלה סאת הדינים להתרבות ולהתגדל ותלמידיו אחריו עוד האריכו דרכו והתרחיבו עד אשר הגדילה מאד והדרך הוואת לא פסקה עד שנות מאות כבירות.

פרק שני

הפהילוסופיא והקבלה.

הצדק האלהי עשה זאת כי אחרי כל השערורות ואחרי כל העלילות אשר העלילו

(27) ר' יהודה אריה די מודינא מספר כי היה זה הספר מנחת קנאות של אבנר בידו. וכתב ששמו נזכר כי היה מחברו פילוסוף חנינו ותלמודי, והוא רצה לשרפו מדאגת מדבר פן יגיע חספר ליד מי שאינו בקי להשיב לאפקוס ותספור דעתו עליו. וע' מה שכתב ההכם יש ר' כסבואו לס' בחינת הקבלה מריא תנ"ל שהביא כל הענין על אודות אבנר (צד XIII), וכתב שם (צד XV) שחבר ספר מלחמות ה' נגד ס' מלחמות ה' של ר' קמחי. וחבר גם ס' מנחת קנאות והוא מה שזכור הריא"ם בשם ס' אליפזי בהקדמתו לספרו. ובס' קול סכל שהוא ח"א בס' בחינת הקבלה בצד 5 מעתיק כמה משפטים ודינים אשר זכר אבנר בס' הנ"ל ומתלוצץ עליהם. וע' בשלשלת הקבלה דף ס"ג ע"ב, וע' על אודות ספרי אבנר והתבולותיו בב"ע חצרפתי Revoue במאמרו של החכם Isidor Leob דברים טובים וכחכמים ע"ש כרך י"ח צד 52 והלאה וכן פרש ההכם הזה אור יקרות על הויכוח של הרמב"ן עם המומר פויל שם כרך ס"ז צד 1.

(28) זה האיש פויל היה מוסר כן נראה מפרש בייכוח הרמב"ן עמו לפני המלך הנדפס בספר מלחמות חובה. ואינו אחר עם אבנר תלמיד הרמב"ן, כי פראי פויל היה איש סכל כאשר נראה מסענותיו נגד הרמב"ן אבל אבנר היה חכם תלמודי ובקי בחכמות כאשר הוכיח הריא"ם בפירו מנחת קנאות. ולפי דרכנו דו באלה הרמזים שכתבנו בענין זה.

ד"ר ח"ה.